

**Speeltuinviertel
en buurtgevoel in Zwolle**

Zwols Historisch Tijdschrift

36e jaargang 2019 nummer 4 - 8,50 euro

Nieuwjaarswens

Deze fraaie foto van de Katerveersluizen in de sneeuw, genomen vanaf de IJsselkant, is een mooie hommage aan de 200-jarige Willemsvaart en Katerveersluizen. De foto is gemaakt door de bekende Zwolse amateurfotograaf C.J.J. Schaepman, vermoedelijk jaren veertig. (Collectie HCO)

*Het bestuur van de **Zwolse Historische Vereniging** en de redactie van het **Zwols Historisch Tijdschrift** wensen alle leden van de vereniging en lezers van het tijdschrift mooie feestdagen en een voorspoedig 2020!*

Redactioneel

Identiteit speelt vandaag de dag in veel debatten een belangrijke rol. Of het nu gaat om Nederlandse tradities, het immigratiedebat of over de positie van minderheden, steeds duikt het woord identiteit weer op. Maar is dit nu een modern verschijnsel, of speelde identiteit eigenlijk altijd wel een rol? Het eerste artikel van dit nummer is van Harry Bouwhuis en gaat over speeltuinvertier en het buurtgevoel in Zwolse wijken. Hieruit blijkt dat identiteit, ook in het Zwolse verleden wel degelijk al een rol speelde. Misschien op een andere schaal en in andere termen, maar diverse Zwolse buurten kenden een sterk buurtgevoel en hielden hun identiteit zeker hoog.

Vaak werd rivaliteit rond buurten op het voetbalveld uitgevochten. Deze sport speelt op de achtergrond ook een belangrijke rol in het artikel van Steven ten Veen over café-restaurant en zalencentrum de Vrolijkheid. Zowel PEC als Zwolsche Boys zijn verweven met de geschiedenis van de Vrolijkheid. Een naam overigens die, zoals we in het artikel kunnen lezen, bepaald niet altijd van toepassing was.

Onlangs verscheen het boek van Gégé Callebach over de geschiedenis van de Zwolse weeshuizen. In dit nummer van het ZHT kunt u even aan dit onderwerp ruiken. En daarover gesproken, misschien ruikt u al de heerlijke geuren van een kerstmaal. Om daaraan tegemoet te komen kunt u het artikel van Aranka Wijnbeek lezen over het kookboek *Nieuwe menu's en recepten uit 1912*. Verder veel recensies en ook graag uw aandacht voor de Mededelingen.

De redactie wenst u weer veel leesplezier.

Inhoud

Nieuwjaarswens	182
Speeltuinvertier en buurtgevoel in Zwolse wijken Harry Bouwhuis	184
Leven in de Zwolse weeshuizen Gégé Callenbach	202
Het grote verdriet van De Vrolijkheid Steven ten Veen	208
Een vergeten kookboek uit 1912 Aranka Wijnbeek	227
Boeken	231
Mededelingen	235
Auteurs	237

Cover: Huttendorp in Dieze-West in 1959, op 'zandvlakte' naast Minervalaan. (Foto Henneke, collectie HCO)

Speeltuinvertier en buurtgevoel in Zwolse wijken

Harry Bouwhuis

Afen toe gaan pa en moe / met ons naar de speeltuin toe.' Het zijn de eerste regels van het liedje 'Naar de speeltuin', waarmee Heleentje van Capelle en de Karekieten in 1951 een hit hebben. Speeltuinen worden steeds populairder in het naoorlogse tijdperk. Maar al in de jaren dertig van de vorige eeuw werden er in het hele land speeltuinverenigingen opgericht. Ook in Zwolse wijken, waar er in die periode vier ontstonden: Assendorp, Het Noorden, Het Oosten en Het Westen. Een verhaal over speeltuinvertier en het sterke buurtgevoel in het Zwolle van na de Tweede Wereldoorlog, aan de hand van persoonlijke herinneringen.

Landelijk wordt Uilke Jans Klaren (1852-1947) gezien als de voornaamste grondlegger van het speeltuinwerk. Deze maatschappelijk betrokken Fries verhuisde in 1881 naar Amsterdam. In 1898 richtte hij daar een speeltuinvereniging op om kinderen in de Amsterdamse volkswijken de gele-

genheid te bieden op afgebakende speelplekken te spelen. Eerder al verschenen er in de hoofdstad op initiatief van de gegoede burgerij een aantal speeltuinen voor het 'volk', waar er vooral sprake was van een neerbuigende houding ten opzichte van de arbeiderskinderen.

Op 17 juni 1900 stichtte Klaren in Amsterdam de Oosterspeeltuin met daarbij een clubhuis waar allerlei activiteiten werden georganiseerd, zoals tekenen, toneel, muziek en gymnastiek. Dit model zou daarna overal navolging ondervinden. De speeltuinverenigingen waren verenigd in de Nederlandsche Unie van Speeltuinorganisaties. In 1933 bijvoorbeeld waren bij deze landelijke organisatie 83 speeltuinverenigingen aangesloten, waarvan 34 afkomstig waren uit Amsterdam en één uit Zwolle. (*De Telegraaf*, 15-5 1933).

Want tussen 1931 en 1939 werden er hier vier speeltuinverenigingen opgericht in wat toen nog Zwolse buitenwijken waren. Eerder bestonden

Met z'n allen op de wip bij de officiële opening van speeltuin Assendorp op zaterdag 16 juli 1932. De opening werd verricht door dr. A.E. Marcus, de voorzitter van de Zwolse Commissie voor Lichamelijke Oefening. (Zwolse Courant, 18 juli 1932)

er elders in de stad al uitspanningen en theetunnen met speelvoorzieningen, zoals Thijssen aan de Willemsvaart en Hartman aan de Wipstrikerallee. Maar dit waren verenigingen, die naast een speeltuin ook andere activiteiten boden. De daadwerkelijke verwezenlijking van de nieuwe speeltuinen zelf vergde overigens wel de nodige tijd. Zo werd in 1931 als eerste de Speeltuinvereniging Assendorp (SVA) opgericht. De speeltuin en het clubgebouwtje zijn echter pas officieel in 1932/1935 in gebruik genomen. De oprichtingsdatum van Speeltuinvereniging Het Noorden is 6 januari 1933. Ruim drie jaar later, in 1936, werd de in het kader van een werklozenproject aangelegde speeltuin aan de Albert Cuijpsstraat officieel geopend. De realisatie van Speeltuin Het Westen aan de Katerdijk/Pannekoekendijk in de Kamperpoort vond nog veel later plaats dan de oprichtingsdatum in 1936, pas kort na de oorlog. Als laatste ontstond in 1938 in de Zeeheldenbuurt (Wipstrik) Speeltuinvereniging Het Oosten. Speeltuin Het Oosten werd in augustus 1941 geopend. De speeltuinverenigingen stonden open voor alle gezinden. De gemeente stelde de grond ter beschikking, maar de verenigingen werden in het algemeen zelf geacht voor de inrichting te zorgen. De contributie bedroeg een stuiver per gezin per week. Wanneer de verenigingen (nog) geen eigen clubgebouw hadden, werden de activiteiten doorgaans in schoolgebouwen gehouden.

Voetbal, slagbal en films in Assendorp

In het begin van de twintigste eeuw kende Assendorp een sterke groei omdat de werkgelegenheid daar, met name bij de Centrale Werkplaats van de Spoorwegen, groot was. Er werden onder meer rond 1930 honderden woningen gebouwd in de nieuwe buurt die de Pierik ging heten. Daar was ook de ruimte voor een speeltuin. Een perceel grond naast de latere Ambachtsschool aan de in 1932 aangelegde Hortensiastraat werd al in 1931 afgerasterd. De nieuwbakken speeltuinvereniging formuleerde bij de oprichting de volgende doelstelling: 'De gezonde drang tot bewegen die in kinderen leeft, in goede banen te leiden door hun nuttige en aangename bezigheden te verschaffen.'

Speeltuin Assendorp (omcirkeld) aan de Hortensiastraat op een kaart van Zwolle eind jaren zestig. (Uitsnede, particuliere collectie)

Welgekozen woorden, bedoeld voor een uiteindelijk mooi aangelegde speelplek met een vrij middenterrein, waarop voetbal en ook slagbal werd gespeeld. Er waren een rekstok met ringen, drie hobbelpaarden, een zandbak, schommels en een houten glijbaan met hoge opstaande randen. Later kwamen er meer speeltoestellen bij en werd ook het middenterrein gebruikt als speelgedeelte.

Het ontwerp voor het speeltuingebouw werd gemaakt door de architect W.B.M. Beumer,

Speeltuin Assendorp, 1935. (Particuliere collectie)

Speeltuin/straatvoetbal 1959-1960 in Speeltuin Assendorp. (Particuliere collectie)

die in dienst bij de gemeente was. Op 17 maart 1934 werd de eerste steen gelegd door de SDAP-wethouder van Onderwijs, N. Boden. Boden zette zich zeer in voor onderwijs en activiteiten voor arbeiderskinderen, we zullen zijn naam vaker tegenkomen. Bij de opening refereerde hij aan het feit dat er sinds 1932 al 53.000 kinderen de speeltuin bezocht hadden, gemiddeld 200 per dag (POZC, 19-3 1934).

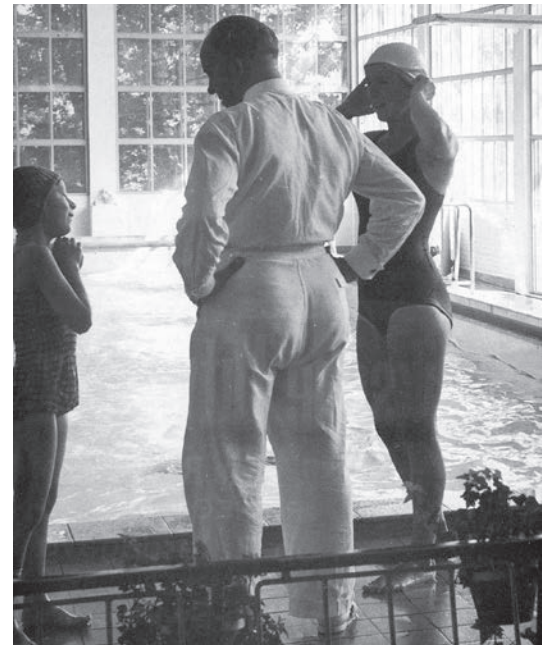
Egbert Dikken (1949) woonde in de jaren vijftig en zestig met zijn ouders, zus en twee broers tegenover de speeltuin aan de Geraniumstraat 34 en weet nog veel over deze favoriete plek uit zijn jeugd. 'Zoveel herinneringen. Ik zat op het kleuterschooltje bij de speeltuin. Het was er vooral spelen, veel voetballen en er later op de zaterdagmiddagen voor een dubbeltje kijken naar oude zwart-wit-films. De speeltuin was dé ontmoetingsplek in de buurt.' Egbert voetbalde in het team van Speeltuin Assendorp. 'Er woonden heel goede voetballers in de wijk, net als trouwens ook in de andere stadsdelen. Het speeltuinvoetbal was heel populair in de jaren vijftig. Als we thuis speelden, kwamen er altijd veel mensen kijken. Ik herinner me nog dat ik als verdediger op het veld van Het Noorden in een Zwols selectieteam tegen een selectie uit Deventer voetbalde. Ook daar was heel veel publiek.'

Rechts: Badmeester Klaas Lukkien in het Stilobad, juli 1959. (Foto Pieter Gerritse, collectie HCO)

Stilobad

Met de komst van de nieuwe speeltuinen ontstonden er in de loop der jaren ook steeds meer buurtactiviteiten. Vooral in de naoorlogse tijd van de wederopbouw was het 'wij'-gevoel groot. Er werden door de buurtverenigingen reisjes georganiseerd en bij de speeltuinverenigingen waren hobbyclubs, was er op de zaterdagmiddag film en kon men er bloemschikken, timmeren, figuurzagen, biljarten, tafeltennissen, wandelen en klaverjassen. Er werd meegedaan aan optochten en met Pasen werden er eieren gezocht. En er waren zwemlessen in het overdekte Stilobad (uit 1933, oorspronkelijk Sportfondsenbad geheten) aan de Turfmarkt. Vele Zwollenaren werden dankzij de speeltuinverenigingen de zwemkunst machtig in dit 25-meter bad. Ook Egbert Dikken leerde er zo zwemmen.

'We gingen dan, onder begeleiding van mevrouw Koridon en Roelie Bruintjes, mijn kleuterjuf, met een grote groep kinderen lopend vanaf de speeltuin, via de Bartjensschool richting de Assendorperstraat. In het zwembad was badmeester Klaas Lukkien de baas. Een barse en strenge man met een bulderende stem. Maar toen vond men hem een prima zweminstructeur.'

Instrument van de armoede

Binnen het scala aan activiteiten bij de speeltuinvereniging vergat men in Assendorp ook de muzikale vorming niet. Al in 1932 werd er een mondharmonicaclub opgericht, Mondharmonicaclub S.V.A. (Speeltuinvereniging Assendorp), kortweg S.V.A. genoemd, net als de speeltuinvereniging. Egbert Dikken verdiepte zich in de geschiedenis van S.V.A., omdat zijn vader Herman niet alleen de oprichter was maar er ook een prominente rol vervulde als dirigent. 'S.V.A. was zeker geen mondharmonica "clubje", zoals de oud-voorzitter van de speeltuinvereniging Egbert de Goede goedbedoeld, maar ietwat geringschattend meldt in het jubileumboekje *Spelen, Toen, Nu, Straks* (2001).⁷ De familie De Goede bouwde wel een geweldige staat van dienst op bij de Assendorper speeltuin. Vooral vader en zoon Egbert de Goede, die achtereenvolgens voorzitter waren van 1954 tot 1998, verdienden nadrukkelijk hun sporen.

Dat mondharmonicaclub S.V.A. veel leden had en bovendien beschikte over een forse jeugdafdeling, blijkt wel uit talloze foto's en een filmpje van amper vijftig seconden van een optocht ter gelegenheid van de geboorte van prinses Irene in 1939. In Zwolle was er in de Kamperpoort toen al langer een tweede mondharmonicavereniging actief, Excelsior, opgericht in oktober 1928 in een zaaltje van café De Munnink aan de Hoogstraat. Het vaandel is nog in het trotse bezit van Buurtmuseum Kamperpoort. Ook bij deze club was Herman Dikken, zelf opgegroeid in de Hoogstraat, al vanaf het begin actief bij de jeugdafdeling. Herman was van beroep huis- en reclameschilder, maar beschikte over een ongekend muzikaal gevoel. De autodidact bouwde als dirigent en ook als componist in de hele regio een solide naam op.

Officieel heet een mondorgel of mondharmonica een mondaccordeon, een 'dure' benaming die niet of nauwelijks werd gebruikt. Het geeft een beetje aan dat mondorgel spelen destijds hoofdzakelijk werd beoefend door 'Jan met de pet'. In weekblad *De Oud-Utrechter* schetst Jan van Lunteren het bestaan van diverse mondorgelclubs in de Domstad tussen de beide wereldoorlogen onder de veelzeggende titel: 'Mondorgel, instru-

ment van de armoe.' De mondharmonica is een eenvoudig instrument en vooral goedkoop in de aanschaf. Bij S.V.A. kregen de 'bekkenstrijkers' de mondharmonica's, meestal van het merk Hohner, in bruikleen.

Naast de nodige dwarsverbanden tussen de beide Zwolse mondorgelclubs was er ook sprake van de nodige rivaliteit en animositeit. Vooral wanneer de Assendorpers het op concoursen beter deden dan de Kamperpoorters, waar Dick Voeten dirigent was. Egbert Dikken: 'Maar in de eerste oorlogsjaren werden de openbare uitvoeringen op straat en concoursen snel minder. In juli 1941 viel S.V.A. in Amsterdam nog flink in de prijzen. Daarna werd het stil, want omstreeks 1942 was georganiseerd muziek maken op straat verboden door de bezetter.'

Het zou een min of meer geruisloos einde betekenen voor S.V.A. Enkele leden en ook muzikanten van Excelsior oefenden in de Goudsteeg achter het politiebureau nog wel een tijd door onder de naam HMS (Houd Moedig Stand). Na de oorlog fuseerden in 1947 HMS en Excelsior. De populariteit van de mondorgelclubs nam echter langzaam af. Nieuwe en meer hedendaagse muziek lonkte. Na de aftocht van S.V.A. in de oorlogsjaren viel begin jaren zestig ook het doek voor Excelsior. Herman Dikken maakte dat niet meer

Mondharmonicaclub S.V.A. meisjesgroep. Concours 1941 Amsterdam. Midden (met pet) dirigent Herman Dikken. (Collectie Egbert Dikken)

Leden van de kinderoperetteclub van de Speeltuinvereniging Assendorp klaar voor de uitvoering van Repelsteeltje in Odeon, 1952. Staand links Ria Houtsma-Kölker, staand rechts Rini Broer. (Collectie: Ria Houtsma-Kölker)

mee. De bevlogen dirigent overleed op 16 december 1955 op slechts 49-jarige leeftijd.

Speeltuinvereniging Assendorp kende ook een kinderoperetteclub, waaraan Herman Dikken eveneens waardevolle bijdrages leverde. Ria Houtsma-Kölker (1938) was er een tijd lid. ‘Wij

Speeltuin Assendorp omstreeks 1960. Op de achtergrond is de oude IJsselcentrale aan het Almelose Kanaal goed zichtbaar. (Foto Henneke, collectie HCO)

woonden vooraan in de Assendorperstraat op nummer 36 bij het Dominicanenklooster, waar mijn ouders een meubel- annex antiekzaak hadden. Samen met mijn buurmeisje Rini Broer was het altijd een flink eind wandelen naar de speeltuin. We hadden het er graag voor over. We waren samen ook lid van de kinderoperetteclub. We oefenden in het speeltuingebouwtje één keer per week voor de jaarlijkse uitvoering. Ik deed ooit mee aan de bekende jeugdoperette Repelsteeltje. De uitvoering was in Odeon. De bekende Dick Voeten was onze regisseur. Kostuums hadden we niet zelf, die werden gehuurd bij Wolff aan de Grote Markt. Rini en ik hadden jongensrollen, lakeien. Ik was ook nog een tijdje actief bij mandolineclub ‘Tot Ons Genoegen’. Mijn broers vulden dat altijd gekscherend aan met ‘en tot andermans verdriet’. Speeltuin Assendorp houdt altijd een warm plekje in mijn hart, al woon ik nu alweer 56 jaar aan de Meppelerstraatweg. Mijn man Ben, afkomstig uit de Molenweg, was jarenlang fervent klaverjasser bij de speeltuinvereniging. De door hem gewonnen bekertjes heb ik altijd bewaard.’

Armoede en trots in de Kamperpoort

Jacob Donze (geb. 1948) is de man achter het kleinschalige maar unieke buurtmuseum ‘De Kamperpoort’, gevestigd in een minuscuul pand aan de Hooftstraat 88 waar ooit een gezin met negen (!) kinderen woonde. De geboren en getogen Kamperpoorter is een wandelende encyclopedie als hij over zijn wijk praat. Voor de jeugd was Speeltuin Het Westen en ook clubhuis De Bruisolk aan de Kamperstraat een mooie aanvulling op een al ruim aanbod aan speelmogelijkheden. Want vervelen was er nooit bij, ook niet voor de jonge Jacob. Hij speelde op de Katerdijk, keek naar het lossen van de schepen aan de Harm Smeengekade en kende er, ondanks de vroege scheiding van zijn ouders in 1953, een onbezorgde jeugd. Er waren door de grote gezinnen altijd familieleden en speelkameraadjes genoeg. Veel mensen uit de arbeiderswijk waren werkzaam bij de Vocaleumfabriek van de familie Van Loo, die woonde in Huize Hofvliet aan de Katerdijk. Daarnaast waren ook Houthandel Eindhoven en de Blok-

melkfabriek aan de Gasthuisdijk en Zeepfabriek De Fenix, de fabrikant van Abro en Azon en later Dubro en Glorix, grote werkgevers. De Fenix, eerder gevestigd in de Waterstraat, nam in 1956 de gebouwen en terreinen aan de Hoogstraat/Lijnbaan over van de gestopte Biscuitfabriek Helder. De koekjesfabriek had indirect nog een belangrijke rol bij de 'blikken drumbands', die in de jaren vijftig overal in de Zwolse volksbuurten ontstonden. Echte trommels waren duur. Zo hard mogelijk slaan op koekblikken die veelal door Biscuitfabriek Helder beschikbaar waren gesteld, was daarom een leuk alternatief. Een groot concours in 1954 op een volgepakt Grote Kerkplein haalde zelfs nog het Polygoon Bioscoopjournaal.

Eensgezindheid

In de Vogelbuurt, zoals dit (in 2009 gesloopte) buurtje in de Kamperpoort met straten met vogelnamen ook vaak werd genoemd, was de armoede maar ook het chauvinisme groot. Jacob: 'We vormden een hechte gemeenschap. "Kom niet aan de Kamperpoort", dat proefde je, waardoor we door de buitenwacht wel eens als vechtersbazen werden aangemerkt. Maar dat viel best mee', nuanceert hij. 'Al lieten we absoluut niet over ons lopen. Eensgezindheid, daar ging het om. En ieder kind kon hier zijn ei kwijt. Er was de ruimte van de weilanden en je kon schaatsen op de in de beginjaren zeventig gedempte vaart Het Smalle Gat. De Veemarkt was één grote speelplaats, waar in de voederbakken voor de varkens in het verse stro ook de nodige prille romances ontstonden. Vooral "Bak 100" heeft voor menigeen nog steeds een magische klank.'

Wanneer het laaggelegen perceel grond op de hoek van de Katerdijk/Pannekoekendijk, waar vroeger de blekerij en stoomwasserij van de familie Wentholt was gevestigd, exact is ingericht als speeltuin valt niet helemaal meer vast te stellen. Jacob Donze houdt het op vlak na de oorlog. Wel werd al in de jaren dertig Speeltuinvereniging Het Westen opgericht, waar kinderen de gelegenheid werd geboden om te knutselen en voor handenarbeid. De mooiste werkstukjes werden in 1938 tentoongesteld in de Openbare School aan de Kleine Voort. Er was hoog bezoek van burgemeester Van Walsum. Ook wethouder Boden en gemeentesecretaris Van Leijden waren present.

De eerste burger had alle waardering voor de creatieve oprispingen van de Kamperpoorter jeugd, maar hij kwam niet over de brug met een 'zak met guldens', zoals zo vurig werd gehoopt. Dit tot grote teleurstelling van toenmalig voorzitter Meijer en ook de aanwezige vertegenwoordigers van de andere al bestaande speeltuinen Assendorp

Speeltuin Het Westen (omcirkeld) op de hoek Katerdijk/Pannekoekendijk op een kaart van Zwolle eind jaren zestig. (Uitsnede, particuliere collectie)

Links: De Katerdijk omstreeks 1900. Links het Smalle Gat. Op de achtergrond links Huize Hofvliet. (Collectie Buurtmuseum Kamperpoort)

Speeltuin Het Westen in de winter van 1962/1963, met klimtoestel 'de Spoetnik'. Op de achtergrond kleuterschool Kindervreugd. (Collectie Buurtmuseum Kamperpoort)

Palmpasenoftocht eind jaren vijftig in de Vinkestraat. (Collectie: Buurtmuseum Kamperpoort)

en Het Noorden. Want geld is toch een beetje de rode draad in de geschiedenis van de Zwolse speeltuinen.

Maar uiteindelijk kreeg de Kamperpoort na jaren wachten ook een eigen speeltuin. 'Een netjes ingerichte en grote speelplek die, naar ik meen, in de jaren zestig nog uitgekozen werd tot de mooiste speeltuin van Zwolle', herinnert Jacob zich. 'Er waren een flinke zandbak, de nodige wipwappen en grote schommels. Later kwam er nog een kabelbaan en een voor die tijd hypermodern klimtoestel, de Spoetnik, die na de opheffing bij Speeltuin Madrid in Vilsteren terecht kwam. Er werd van alles georganiseerd, vooral op feestdagen, zoals Koninginnedag. Verder waren er in de wijk uiteraard lampion- en Palmpasenoftochten, spelletjes en zeskamp. En het speeltuinvoetbal natuurlijk. We hadden geen eigen voetbalveld maar konden gelukkig terecht bij Speeltuin Het Noorden en op het veld aan de Wilhelminastraat in de Veerallee. Er woonden beste voetballers in de Kamperpoort. De broers Gerrit, Wannie en Louis Voges, Wannie en Herman Sterken, alias "Sille", Gait van der Bend, André van Werven, oud PEC-doelman Henk Vos en de gebroeders Knoops en Meijberg; het zijn zo maar wat namen. Er werd 's avonds vaak getraind op een veldje bij de Veemarkt waar nu de Jumbo gevestigd is. Thijs Platje, een bekende duivenmelker in de buurt, was niet alleen de man achter het speeltuinvoetbal maar ook coach van de grote dameshandbalafdeling van de Kamperpoort eind jaren vijftig.'

De Bruiskolk

De speeltuin lag naast het kleuterschooltje Kindervreugd, waarin later wijkgebouw Ons Eigen Huis werd gevestigd. Er was op het terrein zelf geen speeltuingebouw, maar slechts een houten keet voor de oppasser. De contributie bedroeg een stuiver in de week. De Bruiskolk aan de Kamperstraat, aan de stadskant van de Kamperpoortenbrug, was de pleisterplaats voor de wat oudere jeugd. Daar zwaaide jongerenwerker Klaas Reijnders de scepter. 'Het was een thuis voor ons. We leerden er figuurzagen, timmeren maar ook judo en boksen. Dat kwam nog wel eens van pas, lacht Tjeerd Smit (geb. 1950) fijntjes. De ras Kamper-

Kamperpoort Stratenvoetbalkampioen 1960. Jongste groep, onderste twee rijen: boven vlnr.: Dick Schiphorst, Wim Nijboer, Karel van Schubert, Koos Bos, Ronnie van Raan, Tinus van der Vegt. Onder vlnr: André van Werven, Wim Groothand, John Meijberg, Arnold van Bekkum, Berend van Kleef, Jan Ploeg, Freddie Klaassen. (Collectie: André van Werven)

poorter is momenteel de rechterhand van Donze in diens Buurtmuseum. ‘Van de speeltuin weet ik eigenlijk niet zoveel, omdat ik vanaf mijn zevende tot mijn veertiende in Limburg woonde. Maar De Bruiskolk kan ik nog zo uittekenen. Klaas was een beste man maar kon ook streng zijn. Als je twee zaagjes had verknald met het figuurzagen kon je inrukken en een tijdje wegblijven. Maar hij had wel met iedereen het beste voor.’

De jaren tachtig luidden langzaam het einde in van de ooit zo trotse speeltuin. De speeltoestellen verdwenen één voor één en de zo mooie zandbak raakte in verval. Wat uiteindelijk resteerde was een trapveldje dat in 2009 werd opgeofferd, toen de herinrichting van de wijk al gevorderd was. Tijdens archeologisch onderzoek in 2008 werden nog wel resten gevonden van de oude blekerij. De plaats waar ooit Speeltuin Het Westen was gevestigd is onherkenbaar geworden. Op de oorspronkelijke plek staat nu de Parkeergarage

Leden van de dameshandbal Kamperpoort eind vijftiger jaren. Tweede van links op de bovenste rij coach Thijs Platje. (Collectie Buurtmuseum Kamperpoort)

'Ons Eigen Huis' (voorheen kleuterschool Kindervreugd) aan de Katerdijk, 1970. (Foto Henneke, collectie HCO)

Katwolderplein. En de ooit zo idyllische Katerdijk is veranderd in een belangrijke verkeersader richting de binnenstad. De Kamperpoort is de Kamperpoort niet meer. Jacob Donze zag het in de loop der jaren allemaal tot zijn leedwezen gebeuren.

De Achtergracht en Rembrandtlaan midden jaren zestig. (Particuliere collectie)

'De deuren stonden hier altijd open. Wij kenden geen sleutels of sleutelkinderen. Natuurlijk was er de armoede en de sociale controle, maar vooral ook de saamhorigheid. Vanaf eind jaren tachtig is dat sterk veranderd. Het was eerst "wij" en nu vooral "ik" in deze buurt. Nakoming van beloften aan de echte Kamperpoorters bleven ook uit. Maar één ding staat vast, verzekert Jacob Donze in 2007 in een serie over de wijk in dagblad *Trouw*: 'Ik ga hier pas weg met de tenen omhoog.'

Het Schildersbuurtgevoel

Tussen de huidige A28, de binnenstad en het Zwartewater ontstond in de jaren twintig de Schildersbuurt, gelegen in Dieze(-West). De Rembrandtlaan was vanaf de draaibrug over de Achtergracht dé grote doorgaande weg, met zowel koophuizen en particuliere huurwoningen aan de linkerkant en veel sociale woningbouw aan de andere zijde, zoals de Frans Halsstraat en Van der Helststraat. In de Rembrandtlaan waren in de jaren vijftig en zestig de meeste winkels en bedrijven gevestigd, onder meer de kruidenierszaken Van der Wal (Enkabé) en Van Eijk (Vivo), groenteboer Faber, houthandel Dogterom en bakker Mentink. Binnen een straal van nog geen honderd meter zaten maar liefst drie sigarenmagazijnen: Dellelijn, Bordewijk en aan de achterkant aan de Albert Cuijppstraat ook nog Van Beek. Achteraan in de Vermeerstraat, met de houten Finse woningen, zat naast slagerij Keizer kaashandel Aan het Rot, met aan de overkant drogisterij Westenbergh en sigarenwinkel Steinebach. De buurt telde verder nog wat kappers, schoenmakers en melkboeren. Schillenman Westerop kwam één keer in de week langs de deuren, net als de in Zwolle populaire straatmuzikant 'Ome Keessie'. Ook de gehandicapte Albert Nagtzaam uit de Van Miereveltstraat was een bekend stadstypetje. Hij werd in de volksmond vanwege zijn korte armpje 'Armpien' en ook wel 'de Sieze' genoemd. Nagtzaam inde contributie voor zijn club PEC, verkocht er ijs bij thuiswedstrijden en op Koninginnedag konden bij hem terecht voor feestprogramma's en toegangskaartjes voor het vuurwerk.

De auteur van dit verhaal woonde met zijn ouders en vijf broers, een katholiek gezin, van

1951 tot 1972 in de Ruijsdaelstraat en kende er een mooie jeugd. Vooral ook dankzij Speeltuin Het Noorden. Bij de oprichting in 1932, toen er nog helemaal geen speeltuin was, werden buurtbewoners al opgeroepen lid te worden zodat hun kinderen ongestoord konden spelen 'zonder de gevaren van de openbare weg te moeten trotseren'. De speeltuin op een terrein aan de Albert Cuypstraat werd uiteindelijk gerealiseerd als werkverschaffingsproject voor jeugdige werklozen. De opening vond plaats in mei 1936, door burgemeester De Vos van Steenwijk hoogstpersoonlijk. Door dezelfde jonge werklozen was tegelijkertijd een voetbalveld aangelegd aan de Minervalaan, aan de kant van de in de beginjaren vijftig gebouwde portiekflats. Bij de achterste flat lag aan de zijkant de 'zandvlakte', een braakliggend terrein richting de Industrieweg, waar in de zomervakanties door de buurtkinderen een compleet hutendorp werd gebouwd.

De opening van Speeltuin Het Noorden in 1936. (Collectie HCO)

Feestjes

De speeltuin zelf was verboden terrein voor de voetballende jeugd. 'Maar iedereen wist dat oppasser Achterberg wel eens wat door de vingergazag als we ook daar een balletje trapten', lacht Wichert aan het Rot, die in 1947 werd geboren aan de Diezerenk en op zijn achtste met zijn ouders,

De aanleg van Speeltuin Noord als werkverschaffingsproject voor jonge werklozen. Op de achtergrond de gasfabriek met gashouder op het Assiesplein. (Collectie HCO)

Hutendorp 'Texas City' op de 'zandvlakte' naast de Minervalaan, 1958. Zie ook cover. (Foto Henneke, collectie HCO)

Speeltuin Het Noorden (omcirkeld) aan de Albert Cuypstraat op een kaart van Zwolle eind jaren zestig. (Uitsnede, particuliere collectie)

broer en zus verhuisde naar de Vermeerstraat. 'De Diezerenk en nog wat andere straten waren een soort overgangsgebied naar de Bollebieste.' De Bollebieste, het in de stijl van de Amsterdamse School in de jaren dertig gebouwde wijkje met bomennamen werd tegen de Schildersbuurt 'aangeplakt'. 'In de Diezerenk hoorden we eigenlijk bij de Bollebieste. Daar was een eigen buurtvereniging. Mijn moeder zat er op de toneelclub en met buurtreisjes waren wij ook van de partij. Later in de Vermeerstraat woonden we boven de zaak, een kaashandel. Ik zat op de openbare Hobbema-

Leerlingen van de Hobbemaschool op het muurtje voor de school, eind jaren vijftig. (Foto Henneke, collectie HCO)

school, beter bekend als School 3. Met kinderen uit de buurt gingen we er altijd samen naar toe. Veel protestantse kinderen gingen naar de Berkumschool en de katholieken zaten doorgaans op de Sint Franciscusschool aan het Assiesplein. Na schooltijd was ik altijd op het voetbalveld naast de speeltuin te vinden. Ook na het eten kwamen we er bijna elke avond met een grote groep voetballers samen. Henny Willems, Gertie IJzerman en Appie Dollenkamp waren meestal van de partij en vaak ook de Be Quick '28 jongens Henk van Brummen en Menno Schrik. Coryfeeën van mijn club PEC zoals Theo Kok, Joop Knol, Hennie Goudbeek en Jan Vos waren ouder, maar kwamen ook uit de Schildersbuurt. We keken tegen ze op. Ze waren toch maar eventjes prof, ook al stelde dat toen niet zo heel veel voor. Op de speeltuinvoetbalcompetitie kwam veel volk af. Er was in die tijd natuurlijk ook verder maar weinig te beleven.'

Omdat zijn vader vroeg overleed, nam Wichert, met oudere broer Arie, al op zijn zestiende de kaashandel over. Het was het begin van een loopbaan als marktkoopman, maar ook een abrupt einde van een mooie jeugd in een fijne wijk. Hij bleef wel betrokken bij de speeltuin. Onder voorzitter en ook gemeenteraadslid Gerrit van der Brug, die ook in de Vermeerstraat woonde, kwam hij in 1964 op zijn zeventiende in het speeltuinbestuur met als portefeuille jeugdzaken. 'Ik was verantwoordelijk voor het programma voor de wat oudere jeugd. Sjoelen, tafeltennissen, dat soort activiteiten. De Schildersbuurt betekende veel voor me. Ik was er trots op. Toen ik in 1968 trouwde, zijn we in de Ruijsdaelstraat gaan wonen. Er waren zoveel mensen bij de speeltuin die de kar trokken, zoals Van der Vegte, Cees Platje en zijn vrouw, de dames Eikenaar en Plattel, de families Smit en Kroes en nog vele anderen. Iedereen droeg zijn steentje bij.'

Nast het begeleiden van de jeugd lag het hart van Wichert toch vooral ook op het voetbalveld van Het Noorden. Wedstrijden en toernooien organiseren. En het scheelde maar weinig of Het Noorden had haar eigen voetbalclub gehad. 'We zouden gaan spelen op het Gemeentelijk Sportpark, want ons eigen veld had niet de vereiste afmetingen. Toen alles rond leek ging het plotse-

ling niet door. De meeste spelers gingen ineens naar Zwolsche Boys. Een grote teleurstelling voor me. Ik had er zoveel tijd ingestoken.'

Maar de mooie herinneringen aan vooral de jaren zestig blijven hangen. 'Mooi was de week dat we iedere avond in ons clubgebouw een bazaar hadden met onder meer bingo en verlotingen om geld in het laatje te krijgen voor nieuwbouw. Het was ook hard nodig', weet Wichert nog. Het oude houten clubhuis was voor de buurt jarenlang een toevluchtsoord. Niet alleen voor de jeugd, maar

de verhuur aan derden leverde ook extra en noodzakelijke financiële armslag op. Talloze feestjes werden gehouden in het gezellige, maar wel flink gedateerde onderkomen.

Wichert: 'In de loop der jaren was er best wat aan vertimmerd maar het was op. Die acties waren broodnodig. Er moest simpelweg geld komen ondanks dat de gemeente ook het nodige bijdroeg in de kosten.' In 1971 verhuisde Wichert naar Westenholte. 'Toch ben ik nog tot 1973 bestuurslid bij Het Noorden geweest. Ik had beloofd mijn tijd uit te zitten. Dan doe ik dat ook.' Ook in Westenholte is Wichert aan het Rot al decennialang betrokken bij het wijkgebeuren, tot op de dag van vandaag. 'Dat zal er ook nooit echt meer uitgaan. Het zit in mijn karakter.'

Op sokken de speeltuin in

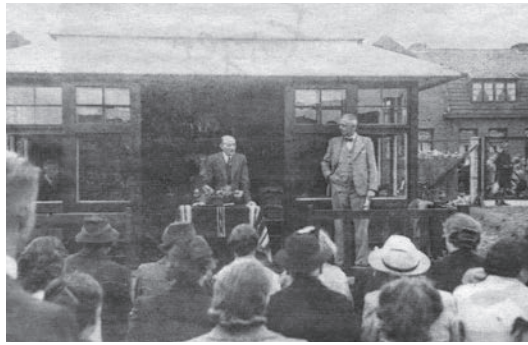
De Zeeheldenbuurt is gebouwd in de jaren twintig en dertig langs de Wipstrikkerallee, de oostelijke toegangsweg tot de stad. De Wipstrikkerallee was de scheidslijn tussen de 'rijke' Wipstrik-Noord en de Wipstrik-Zuid, de Zeeheldenbuurt met

Speeltuin Het Noorden doet mee aan de Koninnedagoptocht, jaren zestig. (Particuliere collectie)

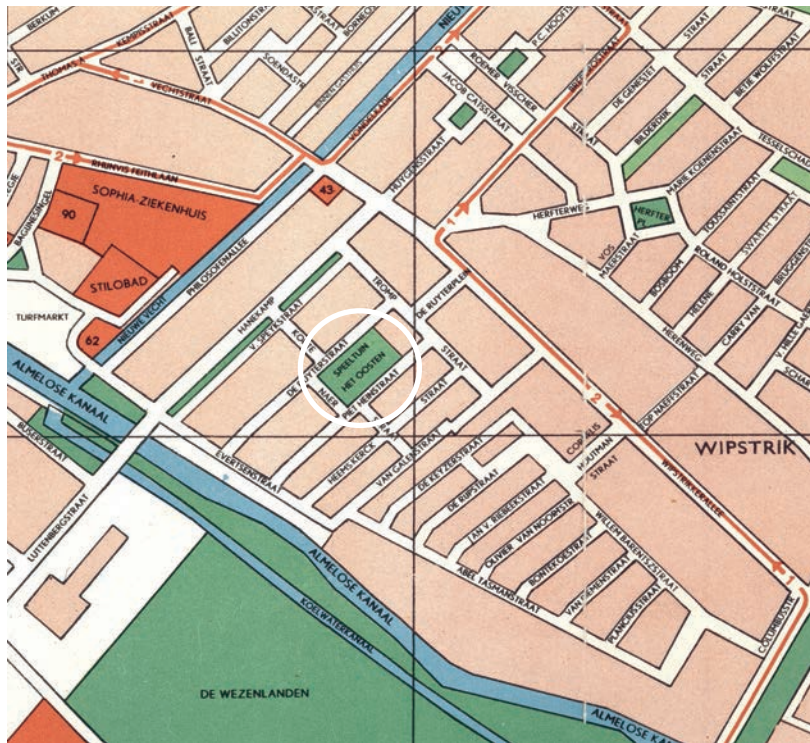

Familiefeestje in Speeltuingebouw Het Noorden, jaren zestig. (Particuliere collectie)

Wethouder N. Boden opende Speeltuin Het Oosten in augustus 1941. (Collectie: Beste-vaer)

Speeltuin Het Oosten (omcirkeld) tussen de Piet Heinstraat, de Trompstraat en de De Ruyterstraat op een kaart van Zwolle eind jaren zestig. (Uitsnede, particuliere collectie)

vooral veel arbeiderswoningen. In 1938 werd Speeltuinvereniging Het Oosten opgericht tijdens een bijeenkomst in het gymnastieklokaal van de Emmaschool aan de Jacob Catsstraat. Drie jaar later, in augustus 1941, kon er ook daadwerkelijk een speeltuin geopend worden nadat de gemeente het terrein had aangekocht en ook een deel van de inrichting had bekostigd. De speeltuin lag ingeklemd tussen de Piet Heinstraat, de Trompstraat en de De Ruyterstraat. De opening werd verricht door wethouder Boden.

Kinderen in de grote zandbak in Speeltuin Het Oosten, omstreeks 1957. (Collectie Anneke Konkelaar-van Dijk)

Freek te Wierike (geb. 1947) is getrouwd met Beppy Beldman (geb. 1950), die afkomstig is uit de Jacob Catsstraat, dus de 'dure' kant van de Wipstrik. Kinderen uit de Wipstrik-Noord speelden ook wel in de speeltuin, zo ook Betty. Het echtpaar woont nu (weer) in de Heemskerckstraat, waar Freek ook is geboren en getogen.

De zweefmolen en de glijbaan in Speeltuin Het Oosten, omstreeks 1957. (Collectie Anneke Konkelaar-van Dijk)

‘De speeltuin was hét bindmiddel in de buurt en dat is met nu het prachtige wijkcentrum erbij nog steeds zo. Ik vond Het Oosten vroeger, met natuurlijk een beetje chauvinisme, altijd de mooiste speeltuin van Zwolle. Een groot voetbalveld en een terrein met prachtige speeltoestellen. Originele schommels met handgemaakte houten bankjes, glijbanen en een draaimolen. Ik kwam er bijna elke dag met mijn één jaar oudere broer Joop. Ook mijn oma van moederskant, Maria Braakman, was vaak van de partij. Zij was baker in de Zeeheldenbuurt en werd regelmatig weggeroepen voor een bevalling. Oppasser was meneer Hof, niemand waagde het hem bij zijn voornaam te noemen. Hij was een echte baas. Bij het hek moesten we de schoenen uittrekken en ze in daarvoor bestemde schappen deponeren. Als we kattenkwaad uithaalden en hij ons niet te pakken kon krijgen, zette hij je schoenen buiten het hek.’

De Zeeheldenbuurt was een typische volkswijk waar net als elders in de stad het buurtgevoel groot was, met ook daar de bekende standaardactiviteiten zoals meedoen aan de optochten in de stad, zwemmen in het Stilobad en het speeltuinvoetbal. Freek: ‘We waren trots op ons veld. Jan de Vries van Zwolsche Boys en later Bert Strijdeveen van ZAC, die daarna bij Go Ahead en FC Twente speelde, waren de boegbeelden, net als de broers Herman en Roelie Kraijer. Het gekostumeerd

voetbal was in die jaren ook populair. Met name ook de middenstanders, zoals bakker Pen, slaager Van Voorst en groenteboer Houtsma waren te zien in de meest bijzondere uitdossingen. Er waren trouwens nogal wat middenstanders gevestigd in de buurt.’

Voetballen vond Freek, die keeper was, leuk maar muziek was alles in het gezin. Freek werd een gewaardeerd trompettist bij het ‘rode’ korps Voorwaarts en daarna de PTT-fanfane. ‘Het zat in de familie. Mijn broer Joop was beroepsdrummer en speelde nog eens samen met Herman Brood. Joop is in 1976 al overleden en werd maar dertig jaar. Muziek maken was het mooiste. Maar we waren natuurlijk ook veel op straat. “Trioel”, dat was puttentikkertje, knikkeren en later met de meisjes naar de dijk bij het Almelose Kanaal. En natuurlijk wandelen.’

Vorbereidingen voor de Koninginnedagoptocht 1963, meisjesgroep Speeltuyn Het Oosten. Links: Beppy te Wierike-Beldman. (Collectie: Gerrie Bartels)

Een van de vele middenstanders in de Zeeheldenbuurt, de groente/fruitzaak van Rinus Hendriks, op de hoek De Ruijterplein/Trompstraat in 1965. Rinus stalde zijn kistjes met groente en fruit op de stoep uit. Hij kon vreselijk schelden, vooral als dames aanmerkingen op zijn fruit hadden. De kistjes stonden altijd schots en scheef voor zijn winkel. Er werden door de buurtkinderen heel wat van zijn appeltjes gegapt. (Particuliere collectie)

Herbouw Speeltuin Het Oosten, jaren zestig. (Collectie Bestevaer)

De Zwolse Tippelaars

Want vanaf zijn zesde jaar tot op heden is Freek lid van De Zwolse Tippelaars, de eerste Zwolse wandelclub die in 1941 werd opgericht, onder de naam Jan de Tippelaar, pseudoniem voor de Fries Jan Belgraver, de toen bekendste wandelaar in Nederland. In 1948 vond een naamswijziging plaats. De Zwolse Tippelaars is niet, zoals veel wandelclubs, voortgekomen uit het wijk- en speeltuingebeuren, zoals De Bollebieste, WV Assendorp en WV Het Noorden.

In de jaren vijftig en zestig waren er veel wandelverenigingen in de stad. De kerken hadden hun eigen clubs, de Zwolse ziekenhuizen en ook veel grote bedrijven. Ze zijn intussen bijna allemaal opgegaan in de overkoepelende Stichting Zwolse Wandelclubs. Alleen de Zwolse Tippelaars en WSV Wipstrikkwartier zijn nog zelfstandig. De Zwolse Tippelaars is een neutrale wandelvereni-

Deelnemers van de Zwolse Tippelaars aan de Vierdaagse Nijmegen. Boven vlnr: Beth Dikken-Koopman, Jo ten Brink-Lint, Dinie La Faille-Scholten, Ellie Polman-Doedens, Cobi van Dalsum. Onder vlnr: Derk Dikken, A. de Haan, B. Ketting. (Collectie Zwolse Tippelaars)

ging, met leden uit verschillende Zwolse buurten. In 1948 liepen acht leden voor het eerst de Nijmeegse Vierdaagse uit. Freek is trots op zijn mooie wandelloopbaan. Maar 'de paden op, de lanen in' is er vanwege knieproblemen niet meer bij. 'Ik heb in de A-klasse elf keer "Nijmegen" gelopen. Een onvergetelijke tijd.'

Voor Freek en Beppy blijft de Zeeheldenbuurt anno 2019 nog steeds 'een paradijsje op aarde', ook

al is er veel veranderd. Speeltuin Het Oosten heet nu Wipstrikkwartier en vanaf 1984 staat aan de Trompstraat het huidige wijkcentrum Bestevaer. 'Veel huurwoningen zijn verkocht. De wijk heeft daardoor een andere bevolkingssamenstelling gekregen. Het karakter van de buurt verandert dus wel maar bijna iedereen is, vooral ook door de speeltuin en Wijkcentrum Bestevaer, sterk betrokken bij de wijk.'

Stratenvoetbal

De ooit zo populaire speeltuinvoetbalcompetitie doofde eind jaren vijftig uit. Daarna was nog wel het straatvoetbal een tijd populair. Overal in de stad werden straatvoetbalteams opgericht, ook in kinderrijke buurten zonder speeltuin zoals de Bollebieste, de Vlasakkers (Indische buurt) en Dieze-Oost, een wijk uit de jaren vijftig met voornamelijk flats van twee tot vier woonlagen. Uiteraard waren ook de straatvoetballers uit de speeltuinwijken present. Het straatvoetbal bleef een paar jaar populair. Daarna ging het hele speel-

Links: Jeugdleden van de Zwolse Tippelaars bij de Avondvierdaagse 1964. (Collectie Anneke Konkelaar-van Dijk)

Straatvoetbalteam Lely Boys 1960-1961. Boven vlnr.: Theo Storms, Tonny Mensink, Tiki Schaddenhorst, Rikus Teters, Rudy Spanhak, Arnold Niessen, Jan Hilberdink. Onder vlnr.: Richard Beijer, Herman Rhee, Thomas Clement, Frans Woldberg, Frans van Duuren, Wilfried Beijer. (Collectie Rudy Spanhak)

Straatvoetbalteam Dieze Oost 1961-1962. Boven vlnr: Willy Hendriks, Raymond Bartnig, ?, Van Raan, ?, Wim Spijkerman, leider Bosch. Onder vlnr.: Bennie Visscher, Van Hattum, Hennie Spijkerman, Hommie de Jong, Bennie van der Steeg, Herbert Barting. (Collectie: Bennie Visscher)

tuin- en buurtwerk stapje voor stapje moeilijker tijden tegemoet.

Terug van weggeweest

Want de wereld veranderde. De kneuterigheid van de naoorlogse jaren maakte plaats voor de moderne tijd, de welvaart maar ook de individualisering. Het had zijn weerslag op het buurtgevoel. Er bleek meer te koop dan figuurzagen, timmeren en lampionnenoctochten. En met de opkomst van de televisie verdwenen ook de legendarische filmvoorstellingen op de zaterdagmiddag in de clubhuizen van de speeltuinverenigingen.

De jaren zeventig en tachtig vormden een dieptepunt in de speeltuinhistorie. Het oorspronkelijke speeltuinwerk leek gedateerd, de pretparken rukten op. Maar klauteren, klimmen en in het

zand spelen blijft altijd trekken bij een kind. In de jaren negentig kropen de speeltuinverenigingen langzaam weer uit het dal. Die tendens zet zich voort tot op de dag van vandaag. Van de vier 'oude' speeltuinen in Zwolle is Het Westen verdwenen. Assendorp, Het Noorden en Het Wipstrikkwartier (voorheen Het Oosten) zijn nog springlevend, net als de speeltuinen die in de loop der jaren in andere wijken en stadsdelen zijn ontstaan en waar de oppasser allang opzichter, beheerder of toezichthouder is geworden.

Sylvia Le Febre-Visser (geb. 1956), is geboren en getogen in de Zeeheldenbuurt en woont er nog steeds. Ze is nu fulltime werkzaam als beheerder van Wijkcentrum Bestevaer. 'Ik ken dat oude speeltuingevoel hier vanuit mijn jeugd nog als geen ander. De wijk is natuurlijk veranderd maar

de typerende sfeer blijft. De geschiedenis herhaalt zich telkens. De vrijwilligers van nu haalden vroeger zelf ook rottigheid uit. Maar een kind blijft altijd kind. Wipstrikkwartier is tot Zwolse speeltuin van het jaar 2018 uitgeroepen. Daar zijn we erg trots op. We hebben 550 leden, maar iedereen is hier welkom. We heffen geen entree, de speeltuin is er voor iedereen. Laagdrempeligheid staat voorop, maar het is geen vetpot. Voor de aanschaf van nieuwe en kostbare speeltoestellen zijn we afhankelijk van derden. Je moet ook aan allerlei eisen voldoen. Vindingrijk zijn, dat is voor elke speeltuinorganisatie een continue uitdaging. Maar speeltuinen zullen er altijd blijven.'

Literatuur

Willem Breunis, *De Zwolse Tippelaars en de Vierdaagse*, 2015

Bert Evenboer, *Dossier Dieze*, 2009

Dick en Coleta Hogenkamp, 'Speeltuinvereniging Assendorp', in *De Peperbus*, 2012

Jeroen Kesselaar en Erika Schuurung, *Onze Zeehelden*, 2018

Jan van Lunteren, 'Mondorgel, instrument van de armoe' in *De Oud Utrechter*, 5 (2014) nr. 7

Kitty Peetoom, *Toen, Nu, Straks*, 2001

Willem van der Veen, *In de achteruitkijkspiegel*, dl 4, Zwolle 2003

Monique van der Meer (red.), *Dit is ons thuis. Geschiedenis van de Vogelbuurt in woord en beeld*, 2011

Internet sites

www.oudekerstversiering.nl

www.mijnstadmijndorp.nl

www.zwolleinbeeld.nl

Met dank aan

Gerrie Bartels, Henri Bartels, Mathijs Bouwhuis, Egbert Dikken, Jacob Donze, Ria Houtsma-Kölker, Sylvia Le Febre-Visser, Rini Oude Geerdink, Wichert aan het Rot, Tjeerd Smit, Rudy Spanhak, Johan Teunis, Bennie Visscher, André van Werven, Freek en Beppy te Wierike-Beldman, Joop Zegeling, Buurtmuseum Kamperpoort, Wijkcentrum Bestevaer

Speeltuin Wipstrikkwartier in 2018. (Foto: Peter Denekamp)

Leven in de Zwolse weeshuizen

Gégé Callenbach

In dit artikel ga ik in op het leven in Zwolse weeshuizen die onder ‘oppertoezicht’ stonden van het stads- en gemeentebestuur. Dat doe ik niet ‘uitputtend’, maar meer exemplarisch. Zeker voor de zeventiende en achttiende eeuw kan ik maar een beperkt beeld geven. Er zijn wel in meerdere gevallen persoonlijke gegevens van weeskinderen te vinden in de ‘Kinderboeken’ (de registers met de opgenomen wezen) zoals de ouders, doopdatum, opnamedatum, beroepsopleiding en eigendommen. Daaruit kan ik echter niets afleiden over de opvoeding die ze krijgen. Uit de personeelsinstructies kun je wel een en ander concluderen. Er zijn zakelijke gegevens bekend wat betreft het dagritme, de samenstelling van de maaltijden en dergelijke.

Dat ligt anders voor de negentiende en twintigste eeuw: vanaf 1834 zijn de bestuursnotulen bewaard gebleven en daarin staan veel bijzonderheden. Daaruit is een goed beeld te destilleren van (veranderingen in) het pedagogisch klimaat in het weeshuis.

Voordat ik aan het leven in de weeshuizen toekom, ga ik in op de redenen waarom en de oorzaken waardoor er in de Nederlanden, en ook in Zwolle, weeshuizen kwamen in de zestiende eeuw.

Begin van de Zwolse weeshuizen in de zestiende eeuw

De samenleving in de Noordelijke Nederlanden staat rond 1500 onder grote druk, zowel in de steden als op het platteland. Mensen van het platteland zoeken soms veiligheid in steden. Met de bevolkingsgroei van steden neemt ook de sociale differentiatie toe tussen de sterkeren en zwakkeren. Armen hebben geen recht op sociale zorg, ze zijn afhankelijk van liefdadigheid en die is weinig geordend. Kloosters, gasthuizen, (kerkelijke) broederschappen en par-

ticulieren houden zich daar mee bezig, zonder enige coördinatie.

Renaissance-denkers, humanisten, schrijven rond 1525 over de manier waarop armoede het best kan worden bestreden, te weten door onderwijs en werk. Liefdadigheid moet, vinden ze, door de stedelijke overheid worden gecoördineerd. Het stadsbestuur, immers verantwoordelijk voor de openbare orde en veiligheid, moet ervoor zorgen dat alleen ‘eerlijke’ (= echte) armen zoals invaliden, alleenstaande vrouwen met kinderen en wezen gebruik kunnen maken van liefdadigheid. Daarom moeten ze toezicht kunnen houden op liefdadigheidsinstellingen.

De Zwolse stadsbestuurders handelen in de zestiende eeuw in deze lijn, ook al is niet aantoonbaar dat ze direct beïnvloed zijn door deze humanisten. Vanaf 1535 benoemen de schepenen het bestuur van een Broederschap die vrijdags in de St. Michaelskerk (Grote Kerk) aalmoezen uitdeelt. Vanaf 1558 moeten alle liefdadigheidsinstellingen financiële verantwoording afleggen aan het stadsbestuur.

Dit besluit betreft ook het bestuur van het rond 1555 ‘nyen angefanghen weeshuis in die Nijstraete’ (Nieuwstraat) naast het Pestengasthuis. In 1582 is het te klein om nieuwe wezen op te nemen en wordt het verplaatst naar het Buschklooster dat, net als alle rooms-katholieke kerken en liefdadigheidsinstellingen, in 1580 is genaast door de stad Zwolle. Die gedwongen eigendomsoverdracht hangt samen met de ‘keuze’ van Zwolle in de Tachtigjarige Oorlog voor de kant van de Opstand. Daardoor verliest de rooms-katholieke kerk haar openbare status en wordt de gereformeerde (=calvinistische) kerk steeds meer de publieke kerk.

Er zijn weesmeesters, stadsfunctionarissen, die de voorgedij van wezen regelen. Dat staat in het eerste reglement van het weeshuis, uit 1584: ‘Die wesen-

meesters [zullen] gien kinderen daerin annemen dan borgers¹ kinderen. Uit datzelfde reglement wordt duidelijk dat de bestuurders van het weeshuis, twee 'provisoren', door het stadsbestuur worden benoemd en daaraan jaarlijks (financiële) verantwoording moeten afleggen. Dit past dus helemaal in het beeld dat de stadsregering een wezenlijke rol speelt in de armenzorg en dus ook in de wezenzorg.

In het weeshuis worden 'die wesekinderen tot een ampt gestelt' (in een ambacht opgeleid), zoals in het reglement van 1584 staat, opdat ze later in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. Het is vrijwel zeker dat vanaf het begin binnen het weeshuis ook onderwijs is gegeven.

Ook in de zeventiende eeuw zoeken mensen van het platteland de veiligheid van de steden. Veel van deze 'nieuwkomers' vinden een woning buiten de stadsmuren. De 'gelukzoekers' zijn economisch kwetsbaarder dan de gesettelde inwoners. Sociale zorg is zeker nodig voor deze mensen en voor hun kinderen wanneer deze wees zijn geworden. In het weeshuis voor burgerwezen worden die niet opgenomen. Ze moeten ergens in een gezin worden ondergebracht, 'uitbested'. De stedelijk armenzorg dringt er vanaf 1631 bij het stadsbestuur op aan dat voor deze kinderen specifieke opvang wordt geregeld. Ze hebben in 1647 succes met hun lobby: voor zulke weeskinderen (tot 12 jaar) wordt de uitbesteding beter geregeld, wanneer ze èn 'vaderloes ende moederloes zijn ende niemandt anders toegesonden connen worden.'² Als zij op de leeftijd van 18 jaar 'niet vermochten haer kost voortaan te winnen offte verdienen', vangt de gewone stedelijke armenzorg hen op.

Vanaf 1655 wordt gezocht naar de mogelijkheid voor zulke wezen een eigen huis te stichten. Dat lukt in 1670. Dankzij een succesvolle inschrijving wordt een zo groot kapitaal ingezameld dat er een nieuw huis gebouwd kan worden op de hoek van de Broerenstraat en de Bitterstraat: het Holdehuis. In dit huis worden in 1795 de kinderen uit beide weeshuizen ondergebracht. Rond 1815 krijgt het dan in de wandelgangen de naam 'Herformd Weeshuis'.

Het dagelijks leven in de zeventiende en achttiende eeuw

Over de toelating tot de weeshuizen beslist het stadsbestuur. Dat gebeurt nadat de weesmeester heeft onderzocht of de ouders niet hebben gebedeld of 'bedeeld' zijn geweest. De ouderlijke erfenis moet ook zo spoedig mogelijk na het overlijden van de laatste ouder beschreven worden. Deze ouderlijke erfenis wordt volledig eigendom van het weeshuis. Dat zal bij het Burgerweeshuis meer van betekenis zijn geweest dan bij het Holdehuis; wezen in dat laatste huis komen vooral uit de kring van de armere ingezetenen.

Alle weeskinderen dragen kleding in de kleuren blauw-wit. Ze zijn daardoor altijd herkenbaar zodat de gehele Zwolse samenleving sociale controle kan uitoefenen. Op de kleren van burgerwezen is een dubbele V (=W) geborduurd; op de kinderen uit het Holdehuis mogelijk een E (naar de 'stadarmenkamer' van de Elemoseniers = aalmoezeners).

Vanaf het midden van de zeventiende eeuw is het zeker dat de weeskinderen opgevoed worden in de 'gereformeerde' religie, dat wil zeggen calvinistisch. Personeelsleden moeten ook (Nederduits) 'gereformeerd' zijn.

De dagelijkse leiding ligt in beide weeshuizen bij een 'binnenvader'. Die is ook de 'meester'. Zijn taken zijn veelomvattend. Eind achttiende eeuw wordt in zijn instructie³ opgenomen dat de kinderen 'wel gemanierd in gehoorzaamheid en sedigheid opwassen en met elkander en een iedereen in vrede en eendragt leven' en dat ze 'om geen geld spelen, dat haare spelen en uitspanningen gematigd ende wel geordineert zijn, en sonder vloeken, sweeren, twist of kwaade bejegeningen geschieden.' Ook zal hij zorg dragen 'dat de jongens en meisjes geen conversatie met elkander hebben, en daar toe alle gelegenheid so veel mogelijk wegnemen en afsnijden.'

Het onderwijs in het weeshuis komt vrijwel exact overeen met dat op de stadsscholen.⁴ Dat geldt zowel de 'vakken' als de te gebruiken methodes. De binnenvader speelt ook de hoofdrol in de godsdienstige opvoeding van de kinderen: een tafelgebed wordt opgezegd bij het ontbijt, de

*De kinderen van de kinderkerkamer rond 1900.
(Collectie HCO)*

hoofdmaaltijd 's middags en de avondboterham. Hij geeft catechisatie en 'Hij zal wel letten dat de kinderen sonder eenig gedruis in de kerk komen, sig onder den Godsdienst ordentlijk en stil houden, en met opmerkzaamheid toehoren.' Verder houdt hij toezicht op de kleding en dat de jongens op tijd naar hun baas gaan.

Strikte **gehoorzaamheid** is het meest wezenlijke kenmerk van de opvoeding: van de kinderen aan de binnenvader en de naaimatres, en van de personeelsleden aan de binnenvader en de regenten. **Uniformiteit** is bepalend voor het leven in de huizen, bij kleding, dagritme, menu enzovoort.

De binnenvader is niet alleen verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken in het weeshuis, maar staat de provisooren ook bij in de administratie van de huishouding.

'Hij sal moeten aantekenen groenten, melk, boter en turf in 't Huis geleverd wordende, voorts in 't Kleerboek de klederen van Linnen en wollen die [...] aan de kinderen worden afgegeven gelijk ook in een apart Boek de gereedschappen die de Jongens van tijd tot tijd ontvangen [...].'

Hij houdt de registratie van de weeskinderen in het Kinderboek bij. Daarbij hoort ook dat hij 'de Provisooren behulpzaam [zal] zijn in het aanvaren der Boedels die op kinderen in 't weeshuis verpleegt wordende komen te vererven, of die met kinderen aan 't Huis komen [...]' 'Ook sal hij [...] het Pagtzaad dat in het weeshuis gebragt word examineeren of goed in zijn soort is [...].'

In de keuken zwaait de 'binnenmoeder' de scepter. Zij heeft de leiding bij de huishouding en het schoonhouden van het huis en het beheer van de voedselvoorraden en turf.

De 'naaimatres' heeft, als je het goed beziet, bijna net zo'n belangrijke rol als de binnenvader; waar die het onderwijs geeft, dan wel daarvoor verantwoordelijk is, geeft de naaimatres les in alle huishoudelijke vakken op het gebied van naaien, breien en borduren. Die lessen worden 's morgens en 's middags gegeven aan de 'grote' meisjes. Dat betekent dat de meisjes vrijwel voortdurend binnen het weeshuis verblijven. De naaimatres geeft ook leiding bij de dagelijkse gang van zaken in de zaal van de 'grote' meisjes, vanaf het opstaan tot en

met het naar bed gaan. Wat betreft de godsdienstige opvoeding zorgt zij ervoor dat er bij iedere maaltijd een gebed wordt uitgesproken door de meisjes. Haar instructie (einde achttiende eeuw bij het Holdehuis⁵) doet sterk denken aan die voor de binnenvader:

‘De Maitres sal gehouden zijn, goede toesigt te nemen op de Meisjes, en alle vlijd aanwenden, dat deselve in alle gehoorsaamheid en sedigheid opgetrokken worden, en in vrede en eendragt met malkanderen en iedereen leven, ende dat geen conversatie hebben met de jongens, tragende deselve bij alle occasien, so veel mogelijk, af te snijden en te vermijden.’

Daarnaast heeft ze de controle op de kleding van de meisjes, het schoon houden van bedden en linnengoed.

Waar de meisjes hun beroepsopleiding in het weeshuis krijgen tot dienstbode, worden de jongens in een ambacht opgeleid, bij een baas. Veel voorkomende beroepen zijn kleermaker, timmerman, kuiper en schoenmaker.

Wanneer weeskinderen het weeshuis verlaten, normaliter wanneer ze hun opleiding hebben voltooid en dus in hun eigen kost kunnen voorzien, krijgen ze een uitzet mee en geld; jongens ook nog wat leeftocht. In de uitzet zit zowel nette als dagelijkse kleding.

Het dagritme ligt eeuwenlang vast: vroeg opstaan (’s zomers om 6 uur en ’s winters om 7), ontbijt, school of naaikamer of naar de baas, rond 12 uur de warme maaltijd in huis, ’s middags school of naaikamer of nog steeds bij de baas, avondbrood rond 18 uur. Oudere jongens krijgen ook ’s avonds nog school, als aanvulling op hun beroepsopleiding en gaan dan naar bed.

Het menu in de Zwolse weeshuizen is vergelijkbaar met dat in weeshuizen elders in de Noordelijke Nederlanden. Daarvan is bekend dat 25 procent van de calorieën uit zuivel wordt verkregen en 60 procent uit graanproducten (brood of pap). De hoofdbestanddelen zijn vlees (vers, gerookt of gezouten), gezouten vis (haring), (gezouten) groenten (kool, wortelen, rapen, uien), erwten en

bonen. Karnemelk is als een goedkope en dagelijkse drank de grondstof voor karnemelkse pap.

Alles wijst erop dat weeskinderen in weeshuizen rond de 3.000 calorieën/dag kregen, dus voldoende. Ze krijgen ook voldoende eiwitten en vitamines A en B. Er is wel een structureel tekort aan vitamine C. Na de invoering van aardappels in de achttiende eeuw verbetert dit.

Ik heb berekend wat in de achttiende eeuw de gemiddelde direct aan de kinderen toerekenbare kosten zijn: 150 guldens per kind per jaar; voor beide weeshuizen. Een Amerikaans onderzoek naar het Amsterdamse Burgerweeshuis in het begin van de achttiende eeuw leverde het gegeven van 100 guldens per jaar per kind. Die kosten zijn hoger dan wat in Amsterdamse burgergezinnen beschikbaar is. Het is zeer wel mogelijk dat ook Zwolse weeskinderen, in beide huizen, een hogere levensstandaard hebben gehad dan hun leeftijdgenoten in hun ouderlijke gezin.

Twee provisors houden toezicht op de gang van zaken. Zij zijn verantwoordelijk voor de financiële gang van zaken. Daarover leggen ze jaarlijks verantwoording af aan schepenen, die het dagelijks bestuur van de stad vormen. Dezen stellen de reglementen van de weeshuizen vast en de personeelsinstructies. De provisors houden toezicht op het personeel. Ze beheren het gebouw, het grondbezit van de weeshuizen en de bezittingen van de wezen. Wezen konden na opname in het weeshuis erven, bijvoorbeeld van hun grootouders. Die mochten dan ook hun kleinkinderen niet onterven, want het vruchtgebruik van zulke erfenissen is deel van de inkomsten van het weeshuis. Let wel, alleen het vruchtgebruik, want het weeskind blijft eigenaar van die erfenis.

Over de kwaliteit van de opvoeding van Zwolse wezen is er geen informatie. Het meest waarschijnlijk is dat strakke discipline en gehoorzaamheid de opvoeding bepalen. Er is één voorbeeld bekend waarbij de provisors de regels minder strak hanteren: in 1698 loopt een weesjongen zonder toestemming weg en wordt hij soldaat. Zoiets is op zich voldoende om het burgerrecht te

Groepsfoto in 1925 bij het afscheid van mejuffrouw Vastenou. Zittend op de tweede rij: juffrouw Vastenou in het midden; naast haar juffrouw Olthof; links onderdirecteur Kleinmeyer. De kleding verschilt nog steeds per leeftijd en nog steeds hebben de kleine kinderen kort haar of zijn ze zelfs bijna kaal. (Foto F.X.W.J. Ziegler, Collectie HCO)

verliezen. Zo niet bij hem: hij wordt uit dienst ontslagen en krijgt, met toestemming van het stadsbestuur, een uitzet van het weeshuis. Heeft hier de goede naam van het weeshuis een rol gespeeld?

Wanneer in 1795 alle weeskinderen komen te wonen in het (voormalige) Holdehuis aan de Broerenstraat, wordt bepaald dat de huisregels van het Burgerweeshuis normatief zijn voor de nieuwe instelling die officieel 'Huis der Weezen' wordt genoemd, maar vanaf circa 1815 bekend is als 'Hervormd Weeshuis'. Die naam geeft aan dat alleen wezen uit hervormde gezinnen uit Zwolle opgenomen mogen worden; het toezicht blijft echter bij het gemeentebestuur.

Grote veranderingen tussen 1870 en 1940

Aan het eind van de negentiende eeuw zijn er grote maatschappelijke veranderingen geweest in vergelijking met de achttiende eeuw.

Nieuwe pedagogische inzichten doen de verwachtingen groeien dat kinderen met wie het niet goed gaat, verbeterd kunnen worden. Die gedachte leidt ertoe dat er meer specifieke zorg ontwikkeld wordt voor verwaarloosde of misdadige kinderen. Ook groeit de gedachte dat opvang van kinderen in een gezin de voorkeur verdient boven die in een instelling. Daarnaast is de gemiddelde gezondheid van de bevolking zoveel beter geworden dat het aantal wezen sterk is afgenomen.

Deze ontwikkelingen doen de gedachte ontstaan dat weeshuizen breder ingezet kunnen worden voor andere kinderen dan weeskinderen; en zelfs dat de tijd van weeshuizen verleden tijd is.

Op het Zwolse weeshuis dat onder toezicht staat van het gemeentebestuur, het Hervormd Weeshuis, hebben deze ideeën geen directe invloed uitgeoefend. Weliswaar worden vanaf de jaren twintig van de twintigste eeuw ook 'halfwezen' toegelaten van wie het ouderlijke gezin niet

meer goed functioneert, maar het bestuur blijft vasthouden aan de oorspronkelijke functie van het weeshuis: alleen 'opvang van wezen'.

Ook in de beroepsopleidingen verandert er voor de wezen wat in de tweede helft van de negentiende eeuw: meer kinderen komen terecht in de commerciële en niet-op-winst-gerichte dienstverlening, waaronder onderwijs. Dat betekent dat ze anders begeleid moeten worden. Er zijn voorbeelden in de notulen te vinden dat bestuursleden deze taak heel nauwgezet op zich nemen. Zo wordt een jongen die in 1876 opzichter Waterstaat wordt in Nederlands-Indië, tot op de boot door een bestuurslid begeleid, nadat het bestuur eerst alle moeite heeft gedaan (tot de koning toe) om te zorgen dat de jongen geen militaire dienst hoeft te doen.

In 1882 wordt de weeshuisschool opgeheven: het bestuur kan de wettelijk voorgeschreven en verhoogde onderwijskwaliteit niet meer waarborgen. Voor het eerst krijgen de kinderen tot 12 jaar onderwijs buiten de muren van het weeshuis. Daarna krijgen de 'grote' meisjes echter weer intern hun huishoudelijke opleiding.

De organisatie verandert nu drastisch: voortaan heeft een vrouw de leiding. Degene die vanaf 1870 als naaimatres leiding heeft gegeven aan de 'grote' meisjes wordt de eerste directrice. Zij wordt als 'moeder' aangesproken.

Discipline en strikte gehoorzaamheid blijven voor het bestuur belangrijk. De tweede directrice, mejuffrouw Vastenou (1905-1925), krijgt in 1917 het verwijt van het bestuur dat ze een meisje te veel vrijheid heeft gegeven in het naleven van de huisregels: maar dat meisje is wel onderwijzeres in Deventer. Juffrouw Vastenou voert als nieuwe regel in dat de verjaardag van de kinderen wordt gevierd. Ze worden minder als nummer beschouwd.

Ook bij de volgende directrice, mejuffrouw De Ridder, wil het bestuur vasthouden aan de strakke orde, zeker waar het contacten betreft tussen jongens en meisjes. Bij haar spelen aanwijsbaar pedagogische beginselen een rol. In 1928 – ze is in 1925 aangetreden – hebben enkele jongens 'de

vrijheid [genomen] reeds nu de grondslagen voor hun toekomstig levensgeluk te leggen en daarvan in 't openbaar te getuigen, te wandelen met hun uitverkorene.' Het bestuur krijgt de indruk dat de directrice dat niet erg vindt en roept haar op het matje. In de derde vergadering die aan dit onderwerp gewijd is, stelt ze 'dat het decreteren van een absoluut verbod altijd verkeerde gevolgen met zich sleepte en dat iets goeds alleen te bereiken is door het vertrouwen te winnen van de kinderen.' Voor haar is van belang het vertrouwen van de kinderen te krijgen en te houden. De afsluiting in de notulen is opmerkelijk. 'Voorzitter kan zich na de uiteenzetting door Directrice aangetrokken gevoelen tot haar wijze van optreden; hij wil er echter nog op wijzen, dat het noodzakelijk is naar de buitenwereld aan regelen te zijn gebonden.'⁶ Principieel krijgt de directrice gelijk, maar de naam van het huis speelt naar buiten toe een grote rol.

Tijdens de directie van juffrouw De Ridder worden ook vakanties met alle kinderen ingevoerd en worden in de jaren dertig de uniformen afgeschaft.

In mijn net verschenen boek *Stevichheit om te leren gaen. De stedelijke Zwolse weeshuizen tussen 1550 en 1970* beschrijf ik veel meer aspecten van de geschiedenis van deze huizen. Zie ook de boekbespreking in dit tijdschrift op pagina 231.

Noten

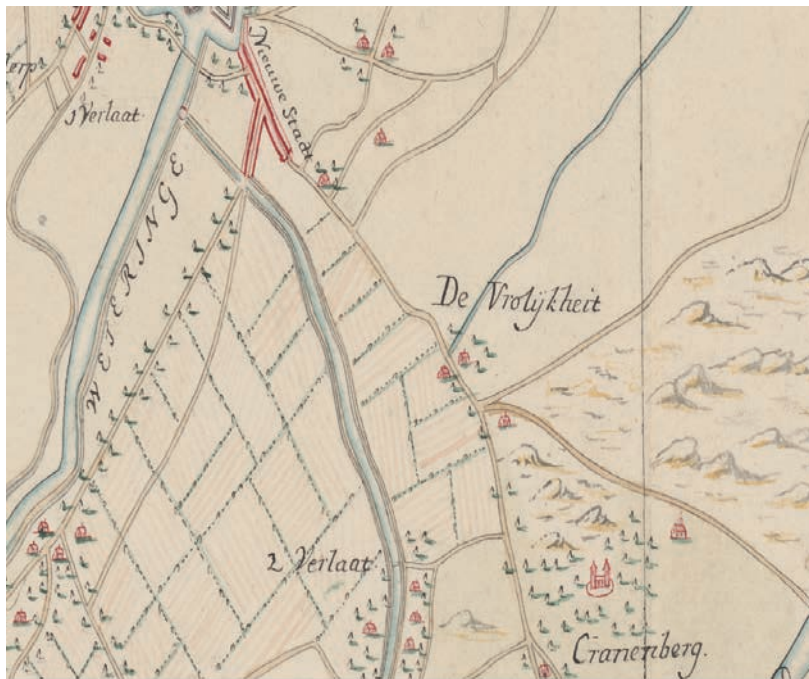
1. Mits die ten minste zeven jaar burger van Zwolle waren en niet bedeed waren geweest
2. Resolutie van Schepenen en Raden, 1 februari 1647
3. Archief Burgerweeshuis en Holdehuis (HCO toegangscode 0902) inv.nr. 63 reglementen / instructies Burgerweeshuis 1773-1818
4. G.G. Callenbach, *Stevichheit om te leren gaen. De stedelijke Zwolse weeshuizen tussen 1550 en 1970*, (2019) 46
5. Archief Burgerweeshuis en Holdehuis (HCO toegangscode 0902) inv.nr. 68
6. Archief Hervormd Weeshuis (HCO toegangscode 0902.1) inv.nr. 57 (1919-1933) 09.11.1928; 14.12.1928; 04.01.1929

Het grote verdriet van de Vrolijkheid

Steven ten Veen

Er waren plannen voor een boek over de Vrolijkheid, waarin Ria Dijk, de laatste uitbaatster van het bekende café-restaurant en zalencentrum aan de Oude Meppelerweg, zou vertellen over wat zij allemaal heeft meegemaakt. De journalist met wie voorlopige afspraken waren gemaakt, had zelfs al een titel voor het boek bedacht: 'Het grote verdriet van de Vrolijkheid'. Want anders dan de naam van het eeuwenoude etablissement doet vermoeden, is het er lang niet altijd een vrolijke boel geweest, wat met name voor de slotperiode geldt. Ria Dijk, 'Moeder van Velen' werd ze wel genoemd, is uit het leven gestapt en het horecacomplex is afgebroken om plaats te maken voor een fastfoodcentrum, waarin Kentucky Fried Chicken, La Place, Burger King en Febo een plek hebben gekregen.

Op een atlaskaart uit 1701 staat de naam de Vrolijkheid al aangegeven, uitsnede.

Maar laten we bij het begin beginnen, waarvoor we ver in de tijd terug moeten gaan. Naar de zeventiende eeuw, want zo lang bestaat De Vrolijkheid al en misschien nog wel langer. De oudste vermelding dateert van een doopinschrijving uit 1637 toen Albert (Frericksen), wonende in 'de Vroelickheit', zijn kind hervormd liet dopen. Of hij ook eigenaar was van het pand, is niet komen vast te staan. Uit een atlaskaart uit 1701 blijkt dat de weg waaraan de Vrolijkheid lag, toen 'Allee buiten de Dieserpoort van de stad naar Cranenburg' heette. Onduidelijk is of de Vrolijkheid, die vanaf Zwolle gerekend net aan de andere kant van de Westerveldse Aa lag, toen al een herberg of enkel een boerderij was. De Westerveldse Aa vormde de grens tussen de stad Zwolle en het *schoutambt* Zwolle, de latere gemeente Zwollerkerspel. Op kaarten uit de achttiende eeuw staat de Vrolijkheid wel als boerderij-herberg vermeld. In ieder geval wordt Berend van den Bosch in 1761 als hospes (= herbergier) in de Vrolijkheid genoemd.

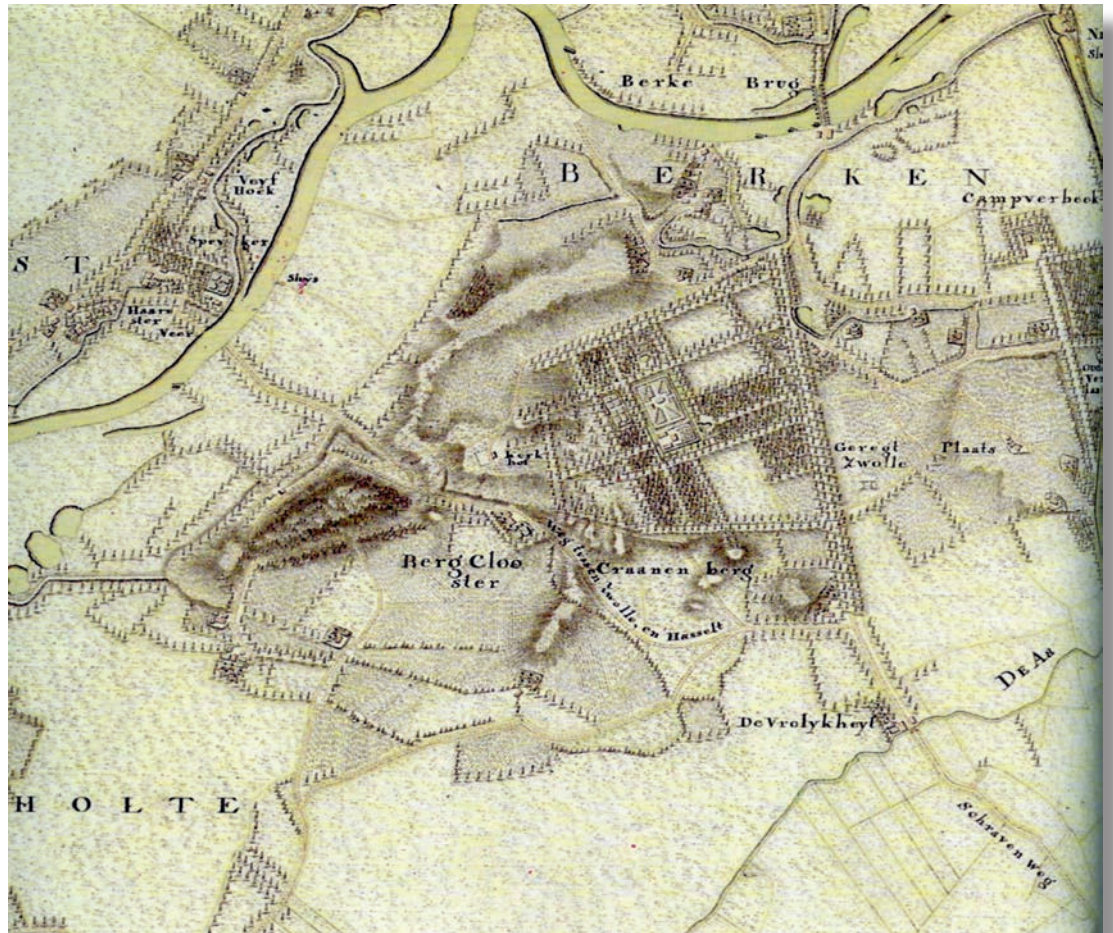
Waar de naam de Vrolijkheid vandaan komt, is onbekend. Wellicht hebben de bedenkers het gewoon een leuke naam gevonden, zoals vermoedelijk ook geldt voor herberg de Boerendans, die een eindje verder richting het oosten lag en waar de straat die Zwolle met Berkum verbindt naar is vernoemd. In dit deel van de vroegere gemeente Zwollerkerspel had je nog de Pelikaan aan de weg naar het Haersterveer. Ook bij de Berkumerbrug stond een herberg, die er ver voor de komst van de Vrolijkheid al was. Een brug over de Vecht werd namelijk al in 1450 op initiatief van Lambert van Birckmede (= Berkum) aangelegd en ligt er nog altijd, zij het wel in geheel andere gedaante.

Hessenweg

De herberg bij de Berkumerbrug lag op de belangrijke handelsroute van Zwolle richting Coevorden en verder naar Duitsland. Toeristen zullen er

Brutale diefstal

De Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant (Zwolsche Courant) meldde op 30 januari 1855 dat in herberg de Vrolijkheid, bewoond door Egbert Westerhof, een brutale diefstal was gepleegd. Ter waarde van 300 gulden waren enige zilveren voorwerpen, kledingstukken en geld gestolen. 'Bevreemding baart inderdaad dit feit, dat noch de huisgenooten, noch de aldaar gestationeerde marechaussées iets van dezen diefstal hebben vernomen, en daarbij tevens noch sporen van inbraak, noch in de sneeuw zichtbare voetstappen aanwezig waren', aldus het krantenbericht, waarin de hoop werd uitgesproken dat de daders spoedig zouden worden gepakt. Een paar dagen later bleek dat al het geval te zijn. De verdachte was in Groningen aangehouden en daar in verzekerde bewaring gesteld. Het bleek te gaan om de boerenknecht Jochem Zwerver (!), zonder vaste woonplaats. Hij was al eerder door de rechtbank in Heerenveen veroordeeld wegens diefstal van paardenhaar, had zijn straf in Rotterdam uitgezeten en was daarna gestuurd naar 'het gesticht der kolonie Veenhuizen'. Voor de diefstal in de Vrolijkheid stond hij in mei 1855 terecht bij het Provinciaal Gerechtshof in Zwolle. De krant berichtte daar ook over, maar nu werden slechts de initialen van de man – I.J.Z. – genoemd. Hij werd veroordeeld tot 'zes jaren tuchthuisstraf en in de kosten der procedure, met last dat hij na uiteinde zijner tuchthuisstraf naar een bedelaarsgesticht of werkhuis zal worden overgebracht en dat het arrest zijner veroordeeling extractsgewijze zal worden gedrukt en aangeplakt te Zwolle, Zwollerkerspel en Veenhuizen.'

De Vrolijkheid op een kaart uit 1781 van de hand van kapitein-ingenieur H. van Hooff. De 'Geregt Plaats', is duidelijk aangegeven, evenals de 'Berke Brug', de Berkumerbrug. Het oosten is hier richting noorden gesitueerd. (Uit: Arnhem, buitenplaats aan de Vecht)

er twee vroegtijdig overleden. De verkoop van de Vrolijkheid was overigens niet een handjeklap tussen schoonvader en schoonzoon. Iedereen die ruim in de slappe was zat, kon een bod doen op de boerderij en herberg, want de verkoop werd met advertenties in verschillende nieuwsbladen aangekondigd:

‘Arent Hazelhorst is voornemens op Dinsdag den 14 Mei 1816 des voormiddag’s ten elf uren ten zynen huize in de Vrolijkheid te Berkum en overstaan van de Notaris Nilant te doen verkopen: Een wel ter neringstaand Huis en Herberg de *Vrolijkheid* genaamd met alle deszelfs onderhorige landeryen, waarvan nader informatie te bekomen is bij de Kastelein A. Hazelhorst voornoemd. Men prefereert uit de Hand te Verkoopen de zeer wel gelegen en van oudsher bekende Herberg, genaamd *De Vrolijkheid*, – een quartier uur van de Stad Zwolle gelegen op het begin der groote Passage naar onderscheiden wegen-, onder de Boerschap *Berkum*, zynde tevens eene der aangenaamste wandelingen van de stad, alwaar sedert onheuglyke jaren de Affaires met het beste succes is gedreven en nog worden gecontinueerd.’

Was het toeval dat Egbert Westerhof samen met zijn vrouw het hoogste bod uitbracht? De geschiedenis vertelt het niet. Voor 5.010 gulden bleef de Vrolijkheid in familiehanden, een bedrag dat dezelfde dag nog werd geleend van mr. Lubbertus Rietberg, notaris te Zwolle, tegen een rente van 5 procent en met het aangekochte goed als onderpand. Vastgoed was toen ook al een veilige belegging. Bij dat goed behoorden ook vier percelen die in de Galgen Es lagen, een stukje Berkum dat bepaald niet tot vrolijkheid stemde. Daar bevond zich lange tijd namelijk het ‘Galgenveld’, de plek waar ter dood veroordeelden werden opgehangen. De galg stond bijna altijd aan drukke handelsroutes en derhalve op een goed zichtbare plaats, waardoor het afschrikwekkende effect zo groot mogelijk werd. De afstand tussen de Vrolijkheid en het Galgenveld, zo ongeveer waar nu de afslag naar Rechterland en de Haersterveerweg is, bedroeg slechts een paar honderd meter. Geen plek voor een aangepaste wandeling...

Steertklok

Nadat Aleida Hazelhorst in november 1820 bij de geboorte van hun vijfde kind in het kraambed was gestorven, hertrouwde Egbert Westerhof in 1830 met de uit Heerde afkomstige Janna Eilander. Notarieel moest toen de inventaris van de boerderij en de omvang van de veestapel alsmede de waarde daarvan worden vastgesteld, een actie waar men op 12 mei 1830 van 's morgens negen tot 's middags drie uur mee bezig was. De veestapel bestond onder andere uit een vaalbonte melkkoe die 56 gulden waard was, alsmede een zwartbonte driejarige melkkoe die op 38 gulden werd getaxeerd. Op de ‘deele’ (deel) bevonden zich onder meer een oude wagen (15 gulden) en twee ‘ledders’ (80 cent). Opvallend hoog werd de waarde van bedden ingeschat. In een van de achterkamertjes stond een exemplaar dat voor 30 gulden op de inventarislijst kwam te staan en wonderlijk genoeg bevond zich ook in de keuken een bed dat 24 gulden waard zou zijn. De ‘steertklok’ in de keuken kreeg een waarde van 18 gulden en een blauw Delfts theeservies van 2.50 gulden. De totale boedel werd geschat op een bedrag van 717 gulden. Daarnaast had Westerhof nog voor een bedrag van 415,88 gulden aan schulden, waaronder 52,50 aan de gebroeders Van Dijk

De Vrolijkheid zoals het er omstreeks 1895 uit zag. Rechts staat een wagon van de tram naar Dedemsvaart.

wegens geleverde bieren en 63,38 aan Willem en Adam Visscher wegens geleverde dranken. Zelfs de kleding en lijfseigendommen van wijlen Aleida Hazelhorst werden op de lijst vermeld, hoewel die slechts bestonden uit een paar hemden, doeken, boeselaars (schorten), jakken, een regenkleed en een bonte rok.

Door zijn tweede huwelijk werd Egbert Westerhof vader van nog eens vijf kinderen. De oudste daarvan, Daniël, werd na het overlijden van zijn vader op 23 oktober 1857 de nieuwe eigenaar van de Vrolijkheid. Twee maanden daarvoor was hij getrouwd met Jansje Mulder. Drie kinderen waren er geboren toen Jansje in 1875 stierf. Daniël hertrouwde negen maanden later met Hermina Smits uit Heino en uit dit huwelijk werden vervolgens acht kinderen geboren, waarvan er vier vroegtijdig stierven. Het vierde kind, Johanna (geboren op 30 oktober 1881), zou met Marinus Dijk trouwen.

Egbert Dijk

Daniël Westerhof was bijna een halve eeuw lang, 49 jaar om precies te zijn, herbergier van de Vrolijkheid geweest toen hij op 11 augustus 1906

overleed. De familie besloot dat het logement alsmede de veestalling en het nabijgelegen hooien weiland verkocht moesten worden. Weduwe Hermina Smits vroeg korte tijd later de gemeente Zwolle om een vergunning voor de verkoop van alcoholhoudende dranken voor het perceel 159 in de Thomas a Kempisstraat. Koper van de Vrolijkheid voor een bedrag van 16.505 gulden werd Egbert Dijk. De roerende zaken van de Vrolijkheid moesten toen nog verkocht worden. Dat gebeurde op 21 november 1906 door middel van een zogenaamde boeldag. Onder de hamer gingen onder andere twee zwarte merriepaarden, negen koeien, varkens, kippen en drie boerenwagens. Wat er met de inventaris van het café gebeurde, is niet bekend. Egbert Dijk, al bijna 64 jaar oud, had er geen belangstelling voor, hij hield zich liever bezig met de handel in paarden en het houden van wat vee. Daarom vroeg hij de gemeente Zwollerkerspel een vergunning voor de verbouwing van De Vrolijkheid tot alleen woning, waarmee na bijna twee eeuwen een einde kwam aan het bestaan van de bekende herberg aan de Oude Meppelerweg, en tegelijkertijd de familie Dijk haar intrede deed. Honderdtien jaar is de Vrolijkheid in han-

Egbert Dijk en Maria Dijk-Hekkert.

den van de 'Dijken' gebleven. Met zowel voor- als tegenspoed.

Egbert Dijk, geboren op 28 juni 1842, groeide op in de Zwolse wijk Dieze, waar hij zich bezig hield met de handel in paarden en een kleine vee-stapel bezat. Uit zijn eerste huwelijk met Hendrika Frederika Hersevoort werden liefst dertien kinderen geboren, waarvan er vier vroegtijdig stierven. Na de dood van zijn vrouw in 1886 hertrouwde hij met Maria Hekkert en samen met haar kreeg hij nog eens vijf kinderen. De 'Dijken' waren hardwerkende mensen, die zakelijk waren ingesteld en geen geld over de balk gooiden. Het stelde Egbert in 1906 in staat om een grote slag te slaan: de koop van de Vrolijkheid. Daarmee kreeg hij ruimte om zijn bedrijf flink uit te breiden. De periode waarin de Vrolijkheid slechts een boerderij was, bleef beperkt tot zeventien jaar. Na het overlijden van Egbert Dijk op 30 november 1922 was de uitkomst van het familieberaad dat de Vrolijkheid zo snel mogelijk verkocht moest worden. Al op 19 december vond in Odeon die verkoop plaats en de nieuwe eigenaar werd, met hulp van zijn moeder Maria, de 31-jarige zoon Marinus. Hij was het die besloot dat de Vrolijkheid weer een café moest worden. Nog geen twee maanden later vroeg hij daarvoor bij de gemeente Zwollerkerspel een vergunning aan.

Marinus Dijk

Misschien was Marinus Dijk, geboren op 7 mei 1891, wel de vanzelfsprekende nieuwe baas van de Vrolijkheid. Terwijl de kinderen uitzwierven, was hij op het ouderlijk nest gebleven om zijn vader bij

alle werkzaamheden te helpen. In 1913 trouwde hij met Johanna Westerhof, dochter van Daniël Westerhof, de oud-eigenaar van de herberg. Dat jaar werd de boerderij uitgebreid met een bijkeuken, waardoor twee woningen konden worden gemaakt, de ene voor vader Egbert en zijn vrouw Maria, de andere voor zoon Marinus en zijn vrouw Johanna. Op 7 mei 1914 werd hun zoon Egbert (Eppe) geboren, daarna volgden nog in 1918 Daniël (Daane) en in 1922 Hermina (Mini).

Marinus had grote plannen met de Vrolijkheid. Alleen een café was niet genoeg, om klanten te krijgen moest er meer gebeuren. En dat meer werd een voetbalveld op het weiland schuin tegenover de Vrolijkheid, naast de zogenaamde Pieperskamp. Vermoedelijk was er tussen Marinus Dijk en het bestuur van PEC contact geweest. De in 1910 opgerichte voetbalvereniging Prins Hendrik Ende Desespereert Niet Combinatie speelde zijn wedstrijden op 't Bleekien bij theetuin Thijssen nabij het Engelse Werk. Er werd uitgekoken naar een betere accommodatie en die werd aan de andere kant van de stad, op het weiland van Dijk, gevonden. Hoewel beter... om er te kunnen voetballen moesten eerst de koeienvlaaien worden verwijderd, want tijdens de zomermaanden graasde het vee op het veld. Maar Marinus Dijk zorgde

Toen Egbert Dijk De Vrolijkheid in 1906 kocht, stopte hij met de exploitatie van de herberg en maakte hij er een boerenbedrijf van. De hooiberg staat er symbool voor. Op de voorgrond de brug over de Westerveldse Aa.

Links: De eerste steen voor de verbouwing in 1907 werd gelegd door de drie zonen van Egbert en Maria Dijk: Jan, Egbert en Marinus.

*Johanna Westerhof en
Marinus Dijk.*

*Marinus en Johanna
Dijk-Westerhof met
hun zoontje Egbert.*

er voor dat zodra de competitie begon het veld er tip top bij lag, inclusief doelpalen en gekrijte lijnen. Tot grote tevredenheid van PEC, getuige een artikel in clubblad *de PEC'er*: 'We hebben ons thans gevestigd in een woning, die er wezen mag. De eigenaar heeft kosten noch moeite gespaard

De drie kinderen van Marinus en Johanna Dijk-Westerhof, Daniël (Daane), Hermina (Mini) en Egbert (Eppe). Omstreeks 1925 geportretteerd door de bekende Zwolse fotograaf Eelsingh.

om het zoo geriefelijk mogelijk te maken en we twifelen niet of we zullen er gauw eigen zijn.' Een jaar na de komst van PEC liet Marinus Dijk ook koepels in de tuin achter de Vrolijkheid bouwen, die vooral bij de oudere jeugd in trek waren. De gemeente had bij de verlening van de vergunning weliswaar verplicht dat er 's avonds verlichting in de vorm van stormlantaarns moest zijn, maar die bleken in de praktijk vaak niet te branden. De lokale bromsnor vond dat niet erg. Als het donker was en jonge stelletjes zich in een van de koepels hadden verscholen, ging hij maar wat graag controleren of de lantaarns wel aangestoken waren...

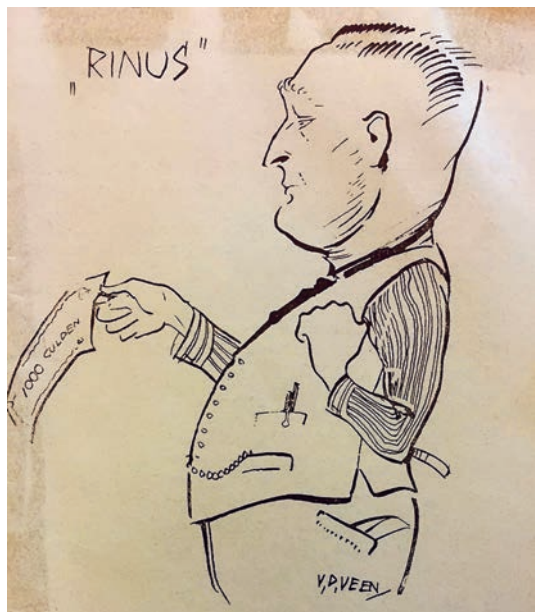
Voetbal

De komst van PEC naar deze locatie in 1923 zorgde er voor dat de naam de Vrolijkheid meer en meer verbonden werd aan het voetbal in Zwolle. PEC zou er triomfen vieren, zoals in 1929 de promotie naar de eerste klasse. In 1960 zou het als betaalde club zelfs het sportcomplex kopen. Zwolse Boys streek er ook neer en vond er in 1969 na het gedwongen vertrek uit het betaalde voetbal de weg naar herstel met als hoogtepunt het kam-

pioenschap van de hoofdklasse. Maar zo ver zijn we met de geschiedenis van de Vrolijkheid nog niet gevorderd. PEC had er net zijn draai gevonden, toen Marinus Dijk een aantal paardenboxen

De tuin van Vrolijkheid gezien vanaf de Westerveldse Aa, jaren twintig.

Tekening van Teun van der Veen van Marinus Dijk in januari 1929 in het clubblad van PEC.

De tribune die PEC op De Vrolijkheid had gebouwd, werd in november 1929 op feestelijke wijze geopend. Opvallend is dat in die tijd bijna alle mannen nog een hoed droegen.

ombouwde tot kleedkamers. De spelers moesten om op of van het veld te komen weliswaar de straat oversteken, maar in die jaren twintig was het nog niet zo druk op de Oude Meppelerweg. Hoogtepunt van de verbetering van de accommodatie was in 1928 de bouw van een tribune. Voor de financiering van dit project gaf PEC aandelen uit en Marinus Dijk was niet te beroerd om er een aantal te kopen. Ook uit eigenbelang natuurlijk, want de aanwezigheid van de voetbalclub leverde huurpenningen op en zorgde voor veel omzet in het café. En bij PEC waren ze maar wat blij met zo'n loyale huurbaas, getuige ook een column in januari 1929 in het clubblad: 'De heer M. Dijk, voor de meer intiemi Rinus, is sedert 1923 onze huisbaas, die zich niet alleen belast met 't incasseren der huurpenningen, maar wien 't interne verenigingsleven ook zeer ter harte gaat. Rinus zorgt voor prachtige billard-gladde-velden en nu, nu de tribuneteekening er wel is, maar 't geld nog niet, nu tastte R. diep in z'n zak, nam een schitterende serie aandelen en gaf z'n naam voor 'n klein vermogen. Een kerel voor 'n glazen kassie.'

Marinus Dijk en zijn vrouw Johanna Westerhof begin jaren dertig.

Verhuizen

De 'liefde' tussen Marinus Dijk en PEC zou echter danig bekoelen. Dat gebeurde in 1935, het jaar waarin op 3 juni Johanna Westerhof, de echtgenote van Marinus, overleed. Het moet voor hem een zware klap zijn geweest. Hij was geen gemakkelijk man, moeilijk in de omgang en lastig door zijn opvliegend karakter. Zijn vrouw was een van de weinigen die hem aankon en daarmee een steun en toeverlaat. Daar kon hij niet op terugvallen toen bekend werd dat PEC overwoog te verhuizen van de Vrolijkheid naar het nieuw aangelegde gemeentelijk sportpark aan de (huidige) Ceintuurbaan. Tussen het bestuur van de voetbalclub en Marinus werd nog wel onderhandeld over een nieuwe huurovereenkomst, maar dat leidde niet tot overeenstemming. Op 11 januari 1935 tijdens een buitengewone ledenvergadering in de achterzaal van lunchroom Demmer aan de Assendorperstraat 240 werd met een stemverhouding van 79 voor en 30 tegen besloten om met ingang van 1 mei dat jaar de Vrolijkheid te verlaten.

'Onze terrein-eigenaar heeft door verbouwing, het exploiteren van een café, stalling van rijwielen, auto's etc. zich nagenoeg "ingesteld" als exploitant van voetbalterreinen. Voor hem betekende deze verhuizing dus de ogenblikkelijke aantasting van zijn levenspositie. Dat maakte onmiskenbaar het besluit zeer moeilijk en daardoor ontbrak bij enkelen de spontaniteit van anders. Er knaagde iets... Anderen wisten zich te overmannen. Ze realiseerden zich, dat de verenigingsbelangen nimmer gevangen mogen worden gezet binnen de enge wanden van de individualiteit, en steunend op dit besef, hebben zij hun standpunt eerlijk, openhartig en met verve verdedigd', schreef Meint Heemstra, de secretaris van PEC, in het clubblad.

Werd Marinus Dijk door wrok gedreven om als getuige à charge op te treden toen PEC in 1936 beschuldigd werd van omkoping van spelers en verenigingen? Over deze geruchtmakende affaire heeft een uitvoerig artikel in het *Zwols Historisch Tijdschrift* 2016 nr.1 gestaan. Drie bestuursleden van de club werden voor lange tijd geschorst, maar door de commissie van beroep van de voetbalbond uiteindelijk vrijgesproken. Kleinzoon Marinus Dijk (geb. 1946) kon zich wel voorstel-

Uitspanning „de Vrolijkheid“ Meppelerweg Zwollerkerspel

Geen wonder dat de inwoners van Zwolle graag een wandeling of fietstocht naar het fraai gelegen de Vrolijkheid maakten. Deze foto is van de jaren dertig. (Collectie HCO)

len dat zijn grootvader furieus reageerde toen PEC besloot naar het gemeentelijk sportpark te verhuizen. ‘Hij had een kort lontje en erg toegankelijk was hij ook niet.’ Maar dat zijn grootvader vals spel had gespeeld door PEC van omkoping te betichten, gelooft hij niet. ‘Want hij was eerlijk. Ik heb nooit gehoord dat hij niet te vertrouwen was.’

Zwolsche Boys

Koning Voetbal keerde overigens snel op de Vrolijkheid terug. Het vertrek van PEC bood Zwolsche Boys een uitgelezen mogelijkheid om te vertrekken van Urbana, waar veel meer belangstelling was voor de wielrenners op de baan dan de voetballers op het veld. Marinus Dijk en voorzitter Hennie Mateboer werden het snel eens over een contract, waarin werd bepaald dat de Boys de, inmiddels twee, velden op de Vrolijkheid zou huren voor een periode van twaalf jaar tegen een huur van 200 gulden per jaar voor de eerste vier jaar. In het contract was ook vastgelegd dat de verhuurder er voor moest zorgen dat de velden goed bespeelbaar zouden zijn en dat bestuursleden van de Boys en leden van het te spelen elftal

voor het stallen van de fiets – een extra bron van inkomsten voor Dijk – niets hoefden te betalen. De tribune stond er niet meer, die had PEC laten afbreken. Op 8 september 1935 werd de eerste wedstrijd gespeeld: Zwolsche Boys - RODA (2-2). De Boys zou tot 1958 op de Vrolijkheid blijven.

Elfal van Zwolsche Boys met in het midden, achter de doelman, Egbert Dijk. Omstreeks 1950.

In 1949 werden er maatregelen genomen om clandestiene bezoekers bij de voetbalwedstrijden te weren, met onder meer een diepe sloot en prikkeldraadversperring. En met een wakende Daane Dijk, die hier waarschuwend zijn wijsvinger opsteekt naar twee jongens. (Zwolsche Courant, 10 augustus 1949).

Net zoals bij PEC het geval was, was de relatie tussen Marinus Dijk en de club uitstekend. Zoon Epe speelde zelfs, niet onverdienstelijk, bij de Boys zoals hij eerder ook de clubkleuren van PEC had gedragen en zijn broer Daane werd ook spelend lid van de Boys. Toen de club in 1948 een kleedaccommodatie compleet met wasgelegenheid, scheidsrechterskamer en bestuurskamer liet bouwen, kregen volgens het clubblad de genodigden bij de officiële opening door de familie Dijk thee aangeboden 'met de bekende service de familie Dijk eigen'. Zelfs de eerste steen van de uitbreiding werd door Marinus Dijk aangeboden. Maar in 1958 vonden beide partijen elkaar niet meer zo aardig. In het clubblad van de Boys viel te lezen dat er veel besprekingen met Dijk waren geweest over een nieuw huurcontract, maar dat hij star vasthield aan een 'abnormale' huurprijs. 'Bij een redelijk aanbod had ons bestuur dit beslist in ernstige overweging genomen daar het speelveld beter is dan die van het sportpark.' Zwolsche Boys vertrok naar het Gemeentelijk Sportpark, wat, als we de club mogen geloven aan huur 2.000 gulden per jaar zou schelen. Op de velden van de Vrolijkheid rolde de bal niet meer, althans voorlopig niet meer...

Luchtfoto eind jaren zeventig. Linksboven de Vrolijkheid met het sportveld, rechtsonder, tegenover het Openluchtbad het Gemeentelijk Sportpark. (Foto Ben Kam, collectie ZHV)

Veestapel

Wat was het beroep van Marinus Dijk? Caféhouder? Exploitant van sportvelden? Onder het eerste contract met Zwolsche Boys stond hij als veehouder vermeld, op het tweede twaalf jaar later als paardenhandelaar en bij een aanvraag voor de bouw van een portaal als landbouwer. De liefde van Marinus lag, net zoals bij zijn vader, duidelijk bij het agrarisch leven. Hij stond liever in de stal dan in het café achter de toeg. De melkveestapel die hij samen met zijn zoon Daane verzorgde, was van goede kwaliteit en bij veekeuringen in Kampen werden mooie prijzen behaald. Wat dat betreft trad zoon Egbert (Epe) in de kielsporen van zijn vader. Hij trouwde met de dochter van een boer in Schelle en had aan de Kleine Veerweg een eigen bedrijf.

Op 4 juli 1939, vier jaar na het overlijden van zijn vrouw, hertrouwde Marinus met Sjoukje Fortuin uit Den Haag. Vermoedelijk leerde hij

haar kennen via zijn zwager Derk Wilmlink, die als kleermaker in de Hofstad werkte. Sjoukje, inderdaad familie van de in 2002 vermoorde Pim Fortuin, had er een naaiatelier. Dat de kinderen van Marinus aanvankelijk niet zo gelukkig waren met de stap die hun vader had gezet, bleek uit de toespraak die zoon Egbert in 1973 hield bij de crematie van hun stiefmoeder. 'De eerste jaren waren

Suikerzakje van de Vrolijkheid omstreeks 1960.
(Collectie Adri van Drielen)

niet de gemakkelijkste', bekende hij. Maar uiteindelijk ontpopte Sjoukje zich als een spontane vrouw met een scherp zakelijk inzicht. Zij deed ook de boekhouding van zowel boerderij als café en leverde daarmee een belangrijke bijdrage aan de bloei van het bedrijf.

Daane Dijk

Marinus Dijk was tachtig toen hij op 30 april 1972 overleed. Bijna zijn hele leven had hij op de Vrolijkheid gewoond, die hij zag uitgroeien van een simpele boerderij-herberg tot een café-restaurant

en zalencentrum. Met zoon Daane aan het roer maar vader Marinus duidelijk op de achtergrond aanwezig was het café in 1960 flink uitgebreid door de ruimte tussen café en stal te bebouwen. In datzelfde jaar werden de sportvelden voor een bedrag van 75.000 gulden aan de voetbalvereniging PEC verkocht. Van die koopsom leende de club 25.000 gulden van de familie Dijk voor een rente van 4,5 procent en af te lossen in tien jaar. In 1962 werd de paardenstal verbouwd tot een ontspanningszaal en een jaar later kwam er ook een keuken bij, zodat in de Vrolijkheid behalve een gehaktbal of uitsmijter ook complete maaltijden konden worden geserveerd. Daardoor werd het steeds drukker in wat nu een café-restaurant en zalencentrum was geworden. Daane Dijk, die in

Links: Op 4 juli 1939 hertrouwde Marinus Dijk met Sjoukje Fortuin.

De Vrolijkheid werd in 1960 uitgebreid door het café en de paardenstal met elkaar te verbinden. In die paardenstal bevonden zich de kleedkamers voor de voetballers, die dan de Oude Meppelerweg moesten oversteken om op het veld te komen. Vanuit het loket in de paardenstal, helemaal rechts op de foto, werden de toegangskaarten verkocht.

De Vrolijkheid na de verbouwing in 1962.

Vier van de zes kinderen van Daane en Luutje Dijk-Lokhorst, omstreeks 1960. Vlnr. Jan, Ankie, Ria en Luci.

1947 was getrouwd met Luutje Lokhorst uit Eerbeek, had er zijn handen vol aan. Als ondernemer moest hij scherp zijn, goed opletten dat iedereen betaalde wat hij geconsumeerd had en mooie praatjes niet altijd maar geloven. Daane voldeed niet zo goed aan dat profiel. Hij had wellicht iets te veel vertrouwen in de goedheid van de mensheid, waar tegenover stond dat iedereen hem heel graag mocht. Daane en Luutje kregen zes kinderen: Ankie (1950), Jan (1953), Maria (Ria, 1954), Luci (1956), Marinus (1963) en Luuk (1964).

Trouwfoto van Daane Dijk en Luutje Lokhorst, 23 april 1947.

Brand

De Vrolijkheid was een echt familiebedrijf, bijna iedereen werkte mee als dat van hem of haar verlangd werd. Maar een dergelijke onderneming exploiteren is geen sinecure. Dag en nacht ben je er mee bezig, de hele week lang. Eigenlijk geen wonder dus dat Daane en zijn vrouw Luutje begin jaren tachtig besloten om het kalmer aan te doen en de zakelijke leiding in handen te leggen van hun kok J.J.M.O., die al meer dan twintig jaar in de zaak werkte en in wie ze een groot vertrouwen hadden. Maar O. had wat hem te wachten stond onderschat. Toen hij de lasten steeds hoger zag worden en alleen maar rode cijfers schreef, sloegen de stoppen door. Op 19 mei 1983 stak hij in overspannen toestand de Vrolijkheid in brand. Het zalencomplex brandde volledig af, het café

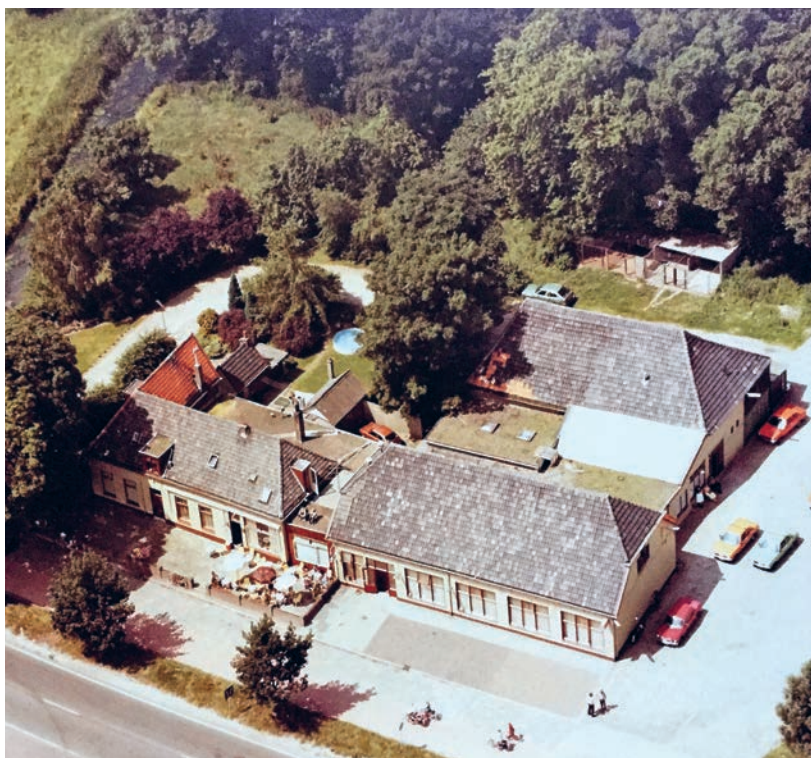

De Vrolijkheid op een regenachtige winterdag omstreeks 1980. Rechts op de achtergrond de A28.

bleef gespaard. Gelukkig sloegen de vlammen ook niet over naar het woongedeelte, waar Daan en Luutje en een van de kinderen sliepen. O. werd gearresteerd en moest voor de rechter verschijnen, maar kwam er met een relatief lage straf af. Het huurcontract dat hij had gekregen, was volgens de officier van justitie een wurgcontract.

Toen de laatste vonken van het vuur nog te zien waren, toonde de familie Dijk eendracht en slagvaardigheid: de Vrolijkheid moest worden herbouwd en de familie zelf zou de exploitatie weer gaan oppakken. Vier maanden na de brand ging het café alweer open en lag er een plan dat een verdubbeling van de zalencapaciteit betekende. Luutje Dijk legde daarvoor de eerste steen, die trouwens niet nieuw was maar dezelfde steen die in 1910 was gelegd voor de bouw van een nieuwe paardenstal. Op 4 juli 1984, amper een jaar na de brand, mocht zij opnieuw een officiële handeling verrichten, de opening van het nieuwe zalencentrum.

De Vrolijkheid was als een feniks uit de as herrezen, maar de afspraak om als familie de exploitatie te gaan doen bleek niet zo gemakkelijk. Er ontstond onenigheid over de bedrijfsvoering, die zo hoog opliep dat er een langdurige breuk optrad. Toen Daane Dijk op 29 mei 1994 op 75-jarige leeftijd overleed, was de breuk nog niet zo goed zichtbaar: onder de overlijdensadvertentie stonden de namen van alle kinderen. Maar op de advertentie die na het overlijden op 2 juni 2002 van zijn vrouw Luutje in de krant verscheen, ontbraken er een paar

Luchtfoto van de Vrolijkheid, tweede helft jaren zeventig.

Op 19 mei 1983 werd een flink deel van de Vrolijkheid door brand verwoest. Het bedrijf werd toen gerund door de vroegere kok, die zijn zaken niet op orde had, overspannen raakte en de boel aanstak.

Bericht in de Zwolse Courant over de brand, 19 mei 1983.

Het café-restaurant herbouwd na de brand, omstreeks 1985. Achter de bar links Ria Dijk.

Paaseitreffen

In 1970 gaat de Motorclub Zwolle van start met de organisatie van wat het Paaseitreffen wordt genoemd. Motorrijders uit alle windstreken van Europa komen naar Zwolle om tijdens de paasdagen een gezellig feestje te vieren. De meeste deelnemers slaan op de Agnietenberg een tentje op. De Vrolijkheid is de centrale plek waar ze elkaar ontmoeten en in een grote tent een gekookt eitje eten. Het Paaseitreffen groeit uit tot een mega-evenement met bijna drieduizend deelnemers. In 1977 gaat het echter op afschuwelijke wijze mis. Op Goede Vrijdag 8 april begint de ellende bij de Agnietenberg, waar een Duitser met zijn auto over de kop slaat. Zijn vriendin die naast hem zit, wordt zwaar gewond afgevoerd naar het ziekenhuis. Kort voor middernacht komt op de kruising Oude Meppelerweg-Haersterveerweg een Duitse motorrijder in botsing met een auto. De jongeman is op slag dood. De volgende ochtend vliegt op diezelfde Haersterveerweg een Duitse motorrijder met hoge snelheid uit de bocht. Op weg naar het ziekenhuis overlijdt hij. En een paar uur later gebeurt op de Oude Meppelerweg hetzelfde. Ook deze motorrijder overleeft het ongeval niet. In overleg met stadsbestuur en politie besluit de motorclub om de parade in de binnenstad, het hoogtepunt van het Paaseitreffen, toch doorgang te laten vinden, maar op zondagmorgen bekend te maken dat er wordt gestopt. Als de meeste deelnemers op weg naar huis zijn, komt een jonge Duitse vrouw op het politiebureau om te melden dat haar vriend vermist is. Een paar uur later wordt zijn stoffelijk overschot door een boer in de omgeving van Laag-Zuthem gevonden. De man blijkt te zijn vermoord. Tientallen rechercheurs gaan aan het werk om de dader op te sporen, maar die is nooit gevonden. Dat 1977 de laatste editie van het Paastreffen was, spreekt vanzelf.

Het Paaseitreffen bij de Vrolijkheid, jaren zeventig.

Ria Dijk

Vanaf de heropening na de brand in 1983 tot de sluiting in 2016 is Ria Dijk onafgebroken de waardin van de Vrolijkheid geweest. Eerst met hulp van broer Jan en zus Lucy, de laatste jaren vooral met schoondochter Adita, de vrouw van haar zoon Levi. En voor zover De Vrolijkheid nog geen begrip in Zwolle was, werd het dat onder leiding van Ria wel. Het café werd ontmoetingsplaats voor tal van Zwollenaren om even te ontsnappen aan de dagelijkse hectiek van hun bestaan. Letterlijk iedereen kwam er, van bankdirecteur tot vuilnisman. Voor Ria was iedereen gelijk. Bruiloften werden er gevierd, maar ook condoleances gehouden. Tal van verenigingen en organisaties hielden er hun bijeenkomsten en vergaderingen, van Vrouwen van Nu tot politieke partijen. De carnavalsvereniging de Oelewappers werd er 54 jaar geleden opgericht en beschouwde de Vrolijkheid als haar clubgebouw, net zoals de biljartvereniging de Vlasakkers en de Motorclub Zwolle. Hoeveel Zwollenaren zijn er daar wel niet vrolijk de zaal uitgelopen nadat ze waren geslaagd voor het rijexamen. Na de brand van 1983 verhuisde het Centraal Bureau voor de Afgifte van Rijbewijzen weliswaar naar de Stilohal, maar tal van rij-schoolhouders bleven met hun leerlingen naar de Oude Meppelerweg komen voor een korte pauze met een kopje koffie.

De bal rolde toen al lang niet meer bij de Vrolijkheid. PEC bleef na de aankoop in 1960 van het sportcomplex er nog negen jaar op spelen. Er waren tal van pogingen gedaan om in Zwolle één betaalde club te krijgen, maar die liepen steeds na goede bedoelingen op niets uit. Tot in 1969 Zwolsche Boys door financiële problemen gedwongen een deal moest sluiten met PEC en terugkeerde naar het amateurvoetbal. Het gevolg was dat PEC verhuisde van de Vrolijkheid naar het Gemeentelijk Sportpark aan de Ceintuurbaan en de Boys de omgekeerde weg bewandelde. In 1996 stierf het geluid van schoten op het doel, fluitjes van de scheidsrechters en gejuich van de supporters op de Vrolijkheid echter letterlijk en figuurlijk weg met de verhuizing van de Boys naar een sportpark in Zwolle-Zuid. De gemeente kocht het complex

en de doelpalen tegenover het café maakten plaats voor autobedrijven. Toch bleef de Vrolijkheid het bolwerk voor voetballend Zwolle. Noem de naam van elke prof die bij PEC Zwolle

Een nog jonge Ria Dijk achter de bar.

PEC kocht in 1960 de velden van De Vrolijkheid. Vrijwilligers van de club gingen aan de slag om graafwerk te verrichten voor de bouw van kleedkamers. Zo zien we links Johan Volkens aan het werk, terwijl zoon Jan toekijkt. In het midden Berry Kiffers en rechts naast hem hanteren Thijs Feenstra en Gerrit Gerrietsen ook de schop. Op de achtergrond mooi zicht op de Vrolijkheid van voor de verbouwing in 1962.

*De Vrolijkheid
omstreeks 1995.
Links Ria Dijk.*

*Op 4 september 2004
werd Ria Dijk vijftig
jaar. Vrienden van haar
plaatsten een grote Sara
op het dak van De Vro-
lijkheid.*

heeft gespeeld maar op, ze kwamen allemaal bij Ria over de vloer. Als Rinus Israël een afspraak voor een interview maakte, was de Vrolijkheid steevast de plaats waar het gesprek – met een

uitsmijter – plaats vond. De Braziliaan Eric Botteghin van Feijenoord die zijn profcarrière in Zwolle begon, beschouwde Ria als zijn moeder. Na haar overlijden schreef hij op twitter: 'Today I lost a very important person. She was the one who helped me when I first came here in The Netherlands. A strong woman with a great heart. I will never forget what you did for me. RIP Ria, my dutch mother.' Ook voor de harde kern van de supporters werd de Vrolijkheid de plek om elkaar te ontmoeten. Al die hooligans kon Ria wel aan, zij hadden respect en eerbied voor haar. Maar het leverde ook wel eens moeilijkheden op, bijvoorbeeld toen de harde kern van FC Utrecht op bezoek kwam, er vernielingen aanrichtte en Ria in doodsangst bracht. Zo'n 15.000 euro bedroeg de schade waarmee zij werd opgezadeld. Supporters van PEC Zwolle en veertien rijschoolhouders organiseerden een benefietavond om de uitbaatster te steunen en bij de wedstrijd van PEC tegen RKC ging men met de collectebus rond.

Het exploiteren van een café-restaurant met zalencentrum is een zware klus, zeker als er meerdere belangen spelen. Ria Dijk raakte, zowel privé als zakelijk, verstrengeld in de problemen. Zij maakte niet altijd de juiste keuzes, hield te veel voor wie haar lief waren verborgen om ze niet ongerust te maken. En zij was niet zakelijk genoeg. Een loden last voor haar was een juridisch geschil met de erven van Marten Eibrink, de projectontwikkelaar die PEC Zwolle redde en ook Ria financieel de helpende hand toestak. Deze strijd duurde jaren, werd tenslotte door het Hof in Leeuwarden in haar voordeel beslist, maar kostte wel een vermogen aan juridische bijstand.

In 2011 werd bekend dat de Vrolijkheid al een aantal jaren eerder voor een aanzienlijk bedrag – naar verluidt 1,6 miljoen euro – door een projectontwikkelaar was gekocht. Ria Dijk zou de Vrolijkheid blijven huren tot de plannen voor een nieuwe bestemming rond waren. Desondanks stapelden de financiële problemen zich op. Op vrijdag 22 januari 2016 stapte Ria Dijk, 61 jaar oud, uit het leven. De toegangsdeuren van de Vrolijkheid gingen vrijwel onmiddellijk op slot,

Ria Dijk, zoals velen zich haar nog zullen herinneren. (Foto Frans Paalman)

De laatste resten van de Vrolijkheid worden gesloopt om plaats te maken voor een fast-foodcentrum, juli 2018.

Het nieuwe fastfood-centrum, dat in plaats van de Vrolijkheid gekomen is. (Foto auteur)

het parkeerterrein werd met hekken afgesloten. Reggestede, de projectontwikkelaar die het horecacomplex had gekocht, moest nog wel een paar jaar wachten op de vergunning voor de bouw van een fastfoodcentrum, maar de Vrolijkheid zoals die bijna vier eeuwen lang aan de stadsrand van Zwolle stond, was definitief verleden tijd. Een tijdperk was afgesloten.

* De afbeeldingen waar geen herkomstvermelding bij staat, zijn afkomstig van de familie Dijk.

Verantwoording

Voor de totstandkoming van dit artikel is gebruik gemaakt van het uitgebreide onderzoek dat Marinus Dijk, zoon van Egbert (Epe) Dijk en neef van Ria Dijk, naar de historie van de Vrolijkheid heeft gedaan. Hij werd daarbij geholpen door Wim Huijsmans, redacteur van het Zwols Historisch Tijdschrift en oud-archivaris van aanvankelijk het Gemeentearchief Zwolle, later het Historisch Centrum Overijssel.

Literatuur

- Clubblad *de PEC'er*
- Roel van 't Oever, diverse artikelen in *De Berkummer*, orgaan van de wijkvereniging Berkum
- Remco Regterschot, 'Het einde van de Vrolijkheid' in de *Staantribune* nr. 7
- www.Delpher.nl
- Steven ten Veen, 'Matchfixing avant la lettre: PEC beschuldigd van omkoping in 1936', in *Zwols Historisch Tijdschrift* 33 (2016) nr. 1
- Arnoud de Vries, 'Honderd jaar Zwolsche Boys', in *Zwols Historisch Tijdschrift* 35 (2018) nr. 4
- *Zwolsche Courant*

Verder

- Interview met Adita Dijk, schoondochter van Ria Dijk
- Interview met Gerrit van der Kooij, oud-redacteur van de *Tros*, oud-raadslid in Zwolle en vaste bezoeker van de Vrolijkheid

Een vergeten kookboek uit 1912

De Nieuwe Menu's en Recepten van juffrouw Cariot. (Collectie auteur)

In 1912 verschijnt bij de Zwolse uitgeverij J. Ploegsma (Zwolle 1905) een kookboek getiteld *Nieuwe Menu's en Recepten*. De schrijfster is N. Cariot, lerares aan de Industrie- en Huishoudschool te Zwolle. In het voorbericht schrijft ze: 'In afwijking met de reeds bestaande kookboeken, bevat dit werkje niet uitsluitend recepten, maar ook verschillende eenvoudige en meer uitgebreide menu's voor het geheele jaar. Aangezien het samenstellen van de dagelijks menu's menige huisvrouw heel wat hoofdbrekers kost, meenen wij, dat deze handleiding hierbij velen van dienst kan zijn. In de menu's is geen

berekening gegeven, omdat de prijzen dikwijls zoo uiteen loopen en de berekening daardoor veel van de waarde verliest.'

Ze doelt hier op het dan erg populaire *Geïllustreerd kookboek* van A. Simonsz uit 1903, dat in 1909 al een zesde druk beleefde. Petronella Cornelia Cariot ('s Gravenhage, 5 juni 1873), kortweg Nellie, heeft in 1912 al een indrukwekkende staat van dienst op culinair gebied. In 1901 verschijnt het boek *Ons Huis*, zij is dan directrice van de Haarlemsche Kook- en Huishoudschool en schrijft het samen met P.H. Schreuder jr., onderwijzer aan de Kook- en Huishoudschool der tweede Doopsgezinde School in Haarlem. Nellie Cariot tekent voor de recepten in het boek.

Een jaar later, in 1902, ziet de eerste aflevering van *de Keukengids* het licht. Het is een tijdschrift dat wekelijks op zaterdag verschijnt.

Aranka Wijnbeek

De Keukengids. (Collectie auteur)

Eerste blad van de Keukengids. (Collectie auteur)

Juffrouw Cariot was ook hoofdredactrice van de Huishoudgids. Hier de uitgave van 31 maart 1906. (Collectie auteur)

Cariot is redactrice, in 1906 wordt ze hoofdredactrice. Het tijdschrift bevat niet alleen recepten (met regelmatig Indische recepten), maar ook huishoudelijke en opvoedkundige tips, mode, een feuilleton en een vraagrubriek voor lezers, onder meer uit Zwolle. Het tijdschrift verschijnt tot en met 1926.

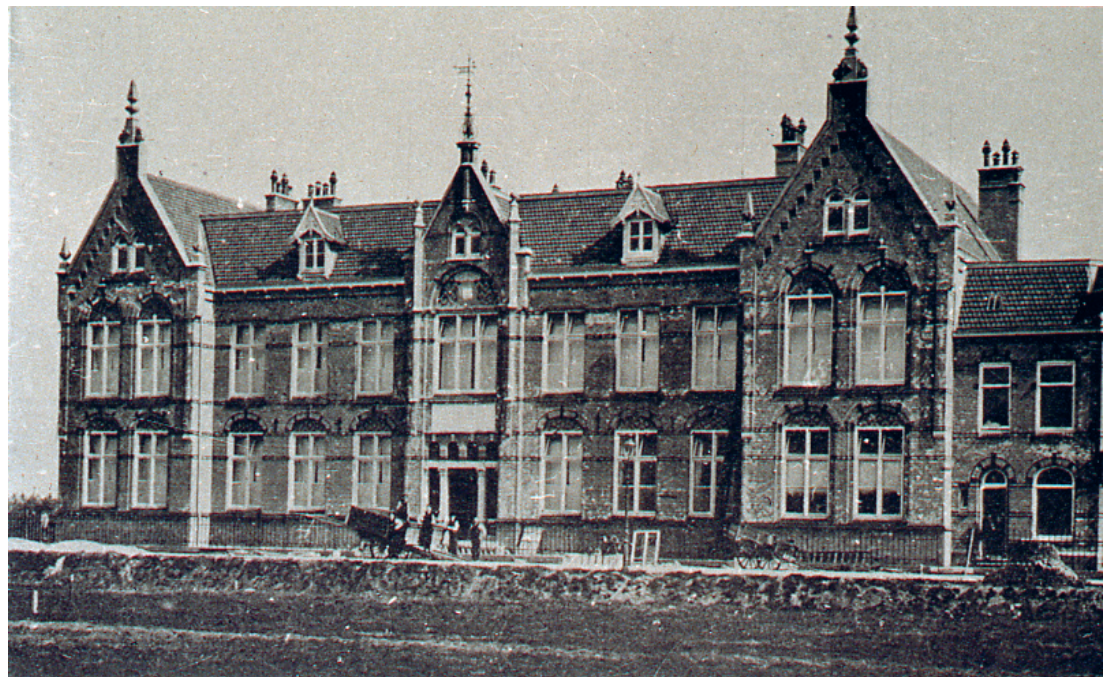
In datzelfde jaar 1902 wordt mejuffrouw Cariot als lerares aangesteld in Zwolle bij de Industrie en Huishoudschool.¹ Ze volgt mejuffrouw Boetje op die directrice wordt van de Vrouwen Arbeidsschool in Deventer.

Nellie Cariot verkrijgt haar opleiding op de Haagse Kookschool, vervolgens haalt ze haar diploma als kooklerares aan de Amsterdamse Huishoudschool.² In 1899 wordt ze directrice van de Haarlemsche Kook- en Huishoudschool.³ Vervolgens wordt ze kooklerares in Breda bij de Meisjesschool van het Nutsdepartement te Breda.⁴

Na haar benoeming in 1902 aan de nog maar vier jaar eerder opgerichte en in 1899 geopende Industrie- en Huishoudschool te Zwolle schrijft ze zich op 11 december 1902 in op het adres Diezerstraat 27. Ze zal nog een aantal malen verhuizen, naar de Terborchstraat 6, Melkmarkt 45 en tenslotte het Klein Weezenland 19. In 1914 vertrekt mejuffrouw Cariot naar Delft waar zij, tot 1934, directrice wordt van het Oude en Nieuwe Gasthuis.⁵

Haar kookboek *Nieuwe Menu's en Recepten* verschijnt niet alleen in Zwolle maar ook bij uitgeverij J.T. Swartsenburg in Zeist. In de advertenties wordt melding gemaakt van nieuwe menu's en recepten, benevens vasten menu's. Deze toevoeging zien we onder meer in de advertenties in het dagblad *de Tijd*.⁶ Voor de Zwolse markt wordt in de advertenties gezweven over de menu's voor vas-

De Industrie- en Huishoudschool aan de Emmastraat werd in 1906 geopend. Van 1899 tot 1906 werden de lessen in een houten gebouwtje op het Assiesplein gegeven. (Collectie HCO)

tendagen, maar ze staan wel degelijk in het boek.⁷ Ook in de wereld van de kookboeken heerste de verzuiling. Het boek is ook in Nederlands-Indië te koop, dit verklaart mogelijk de vele Indische recepten. Er wordt onder meer in het *Bataviaans Dagblad* mee geadverteerd. Het kookboek krijgt prima recensies, onder meer in het tijdschrift *De Vrouw*: 'Het behoort tot de beste kookboeken die er in den laatsten tijd in Holland zijn uitgegeven.'⁸

Het boek is geïllustreerd en geeft naast de menu's ook allerlei tips hoe men de gerechten smaakvol kan opdienen. Er staan ook voorbeelden van gedekte tafels in afgebeeld en om het contrast te laten zien plaatst mej. Cariot foto's van een verouderde gedekte tafel naast een moderne.

Mogelijk is mej. Cariot geïnspireerd door de kookboeken van de Amsterdams en Haagse Kook- en Industriescholen. Dit zou verder uitgezocht moeten worden. Naar mijn idee verdient de persoon van mej. N. Cariot, haar in Zwolle geschreven kookboek en het tijdschrift *De Huis-houdgids* meer aandacht.

Gevelsteen boven de entree van de school. (Collectie HCO)

Leerlingen tijdens een les in de school aan de Emmastraat. (Collectie HCO)

Literatuur

- Simonzs, A. (1909) *Geïllustreerd kookboek*, Velp
 Schreuder Jr., P.H., Cariot, mej. N. (1901) *Ons Huis*,
 Amsterdam
 Cariot, N. (1912-1913) *De Huishoudgids*, Utrecht
 Gulikers, Jan en Jan Noordermeer (2009), Van Emma-
 school tot ROC. Ruim 100 jaar beroepsonderwijs in
 Zwolle in vogelvlucht. Deltion College
 Permuseum, Willems-Bierlaagh, Chronologische lijst
 Nederlandse vrouwentijdschriften 1800-1945: het
 tijdschrift verschijnt van 1902-1906 onder de naam
De Keuken -en Huishoudgids, van 1906-1926 *De*
Huishoudgids

Noten

1. HCO inv. 0973, Koningin Emmaschool, Industrie-
 en huishoudschool te Zwolle, jaarverslagen / *het*
Nieuws van de Dag, kleine courant 21-07 1902
2. *de Tijd*, 10-07 1895
3. *Haarlemsch advertentie blad* 9-12 1899
4. *Het Nieuws van de Dag*, kleine courant, 06-11 1901
5. *Het Vaderland* 19-10 1930
6. *de Tijd* 14-01 1916
7. *Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant*, 05-
 12 1912
8. *de Tijd*, 22-01 1916

Recept voor Hazensoep
 uit *Nieuwe Menu's*
 en *Recepten*. Zie voor
 recept Kerstgebak de
 website ZHV.

Hazensoep.

Karkas, beenderen en afval van den haas.
 water.
 zout.
 2 uien.
 2 laurierbladeren.
 4 kruidnagelen.
 1 stukje foelie.
 5 peperkorrels.
 1 d.L. roode wijn.
 100 gr. kalfsgehakt.
 60 gr. boter.
 50 gr. bloem.

De beenderen, afval en karkas van den haas opzetten met koud water, zout, de verschillende kruiden en de fijngesneden ui en ongeveer 2 uur zachtjes laten koken. De bouillon dan door een zeeffe gieten, waarvan men 1½ liter vloeistof moet overhouden.

De boter smelten, daarbij de bloem voegen en deze roerende mooi bruin fruiten. Er dan langzaam de gezeefde bouillon bijgieten en de soep, onder af en toe roeren, nog 10 minuten zachtjes laten doorkoken. Er 't laatst de wijn en zoo noodig een weinig zout bijvoegen.

Het gehakt vermengen met een stukje geweekt brood, een weinig ei, wat zout, peper en nootmuskaat, er kleine balletjes van maken, deze in paneermeel wentelen en in de koekepan met een stukje boter, aan alle kanten bruin en gaar bakken.

De balletjes in de soep presentereen.

Advertentie voor *Nieuwe Menu's en Recepten* in
De Tijd, 22 januari 1916. (Delpher)

Recensie van *Nieuwe Menu's en Recepten* in de
 Zwolse Courant (POZC) van 1 februari 1913.
 (Delpher)

Boeken

Gégé Callenbach, *Stevichheit om te leren gaen. De stedelijke Zwolse weeshuizen tussen 1550 en 1970*. Nijkerk 2019. 317 pp. ISBN 9789081408233. Prijs € 24,95.

Door Wim Coster

In het nieuwe 'Kinderboek' dat in 1623 in het Zwolse Burgerweeshuis in gebruik werd genomen staat Herman Tollener, afkomstig van het Eiland, als tweede weeskind geregistreerd. Hij is dan niet ouder dan negen jaar en een 'echt' kind, want geboren uit het wettig huwelijk van zijn ouders. Zijn eerder dat jaar overleden vader was minstens zeven jaar burger van Zwolle geweest, dus een inwoner met specifieke rechten en plichten. Ook Hermans moeder was overleden. De overige voorwaarden voor opname waren eveneens geregeld en zo kwam de jonge wees terecht aan de zuidkant van de Grote Aa, het tegenwoordige Gasthuisplein. Daar stond het eerste Burgerweeshuis.

Van de heren provisorsen, bestuurders, kreeg het kleine mannetje de kans om te gaan studeren, aangezien zijn 'swacke bientins' hem verhinderden een ambacht te gaan leren. Hij werd predikant en noemde zich als zodanig Herman Tolnerius. Qua opleiding was hij daarmee een uitzondering, want gebruikelijk was dat jongens uit het weeshuis bij een baas in de leer gingen en dat meisjes intern een huishoudelijk gerichte opleiding kregen.

Herman was zeker niet het tweede weeskind dat in het Burgerweeshuis werd opgenomen, maar registers met eerdere namen ontbreken in de archieven. Zoals veel meer uit de periode 1550-1795, die daardoor in het boek noodgedwongen relatief kort (52 pp.) wordt beschreven. Bekend is in ieder geval, dat het huis al een kleine driekwart eeuw vóór Hermans komst vanuit particulier initiatief was ontstaan 'tot inneminghe

ende onderhoudt van arme, verlaetene weeskinderen.'

Nakomelingen van niet-burgers, 'vreemde kinderen', werden meestal 'besteed' bij particulieren. Vaak kwamen hun ouders van het platteland naar de stad, om daar veiligheid en zekerheid te zoeken. Vanaf 1669 kon deze groep terecht in het 'Holde- of Vreemde Weeshuis', gevestigd in het voormalige Sint Caeciliënklooster aan de Bitterstraat. Zezen kregen er een 'behouden huis'. Ook hier kreeg het stadsbestuur, net als veel eerder al bij het burgerweeshuis, een stevige, gereformeerde, vinger in de pap. 'In de loop van de jaren verschuift zowel het Burgerweeshuis als het Holdehuis de toelatingsleeftijdsgrens van 12 naar 14 jaar. (...) De stedelijke overheid heeft daarbij een grote verantwoordelijkheid op zich genomen zoals die in de 16de eeuw is begonnen. Haar motieven zijn de openbare orde en veiligheid in de stad en een effectieve aanpak van de zorg.'

In 1795 werden beide weeshuizen samengevoegd en zo ontstond uiteindelijk het Hervormd Weeshuis aan de Broerenstraat, dat in gebruik bleef tot 1953 en na een brand in 1960 werd afgebroken. Meer dan vier eeuwen lang hadden Zwolse weeshuizen toen, steeds onder toezicht van het stadsbestuur, hun pupillen opgevoed en opgeleid voor een rol in de samenleving.

De conclusie van auteur Gégé Callenbach is, dat de huizen die hij achtereenvolgens opvoert 'veel weeskinderen zo hebben begeleid dat ze een volwaardige plaats in de samenleving hebben kunnen innemen.' Zeker gold dat voor Herman Tollener. Zoveel jaar na dato heeft zijn geschiedenis bovendien geleid tot de titel van het boek *Stevichheit om te leren*. De heren provisorsen wilden hem namelijk, juist vanwege zijn zwakke beentjes, met een studie tot predikant de kans bieden op een stevige basis in het leven.

Gelukkig verschaft de ondertitel *De stedelijke Zwolse weeshuizen tussen 1550 en 1970* meer duidelijkheid over de waardevolle inhoud van het boek. Jammer is het, dat de laatste blanco pagina's ervan niet zijn benut voor een register, hoe beknopt ook, en dat de lopende tekst geen noot-aanduidingen kent, waardoor de verwijzing naar de voor verder onderzoek zo belangrijke bronnen enigszins omslachtig is en soms enigszins onduidelijk blijft.

Buiten kijf staat echter, dat de historicus Gégé Callenbach met zijn boek een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de sociale geschiedenis van Zwolle en die van de zorg voor wezen en armen in het algemeen.

De bijlagen bevatten veel belangwekkend statistisch materiaal, bijvoorbeeld over de kosten per weeskind of de invloed van de situaties in rampjaren (epidemie, oorlog, honger). Verder is hier informatie te vinden over de dagindeling, de uitzet van meisjes en de namen van bestuursleden en meer. De eerste van de tien bijlagen – die over het personeel, zoals in de notulen beschreven – geeft ook aardige inkijkjes in het dagelijks reilen en zeilen. Zo vraagt 'binnenmoeder' W. Kloek-van Enk in 1834 ontslag 'uit hoofde van onaangenaamheden die zij van de kinderen ondervindt.' Het gebeurde na een in het boek uitvoerig beschreven ernstige verstoring van de orde in het huis, waarbij jongens en meisjes samenspannen. De binnenvader kreeg bij die gelegenheid zelfs een stuk hout naar het hoofd geslingerd, nadat hij het licht in de slaapkamer had gedoofd. Op alle fronten werd echter krachtig orde op zaken gesteld.

Hulponderwijzer in de jaren 1875-1877 A. van der Steen vertrekt naar Leiden, ongetwijfeld tot spijt van zijn pupillen, want hij is een 'opvoeder die hart heeft voor zijn leerlingen'. Naai-juffrouw en leidinggevende bij de 'grote meisjes' G. Günther wordt tussen 1897 en 1911 gewaardeerd wegens haar 'toewijding en tact met weesmeisjes'. Maar wegens haar gezondheid gaat zij met vroegd pensioen.

Het zijn dergelijke zaken die in de lopende tekst uitvoerig worden uitgewerkt, die het boek een extra dimensie geven. De veel rijker met

archieven bedeelde periode van de negentiende en de twintigste eeuw biedt daartoe alle gelegenheid. 'Kindgericht' is het pedagogisch klimaat dan volgens Callenbach. De auteur spreekt ook vanuit zijn eigen achtergrond als rector van het Meander College en lid van de centrale directie van het Agnieten College.

Hij was tevens betrokken bij het bestuur van de Stichting Hervormd Weeshuis Zwolle, die in 1970 werd opgericht. Sinds dat jaar draagt het bestuur van het weeshuis voor geen enkele wees nog verantwoordelijkheid, maar functioneert het voor de nieuwe instelling. Die biedt financiële ondersteuning aan initiatieven van en voor jongeren tot 25 jaar in Zwolle

Van het in 1960 afgebrande weeshuis bleef alleen een poortje bewaard. Het is nog altijd te zien in de gevel van de Emmanuëlshuizen aan de Praubstraat. En gelukkig is er nu ook het boek van Gégé Callenbach!

Jaap Hagedoorn en Jan Slijkhuis, *Rode wandeling door Zwolle. Historische plekken uit 125 jaar sociaaldemocratie*. Zwolle 2019. 20 pp. Het gidsje is te verkrijgen via de plaatselijke afdeling van de Partij van de Arbeid. (Regiokantoor Diezerplein 33).

Door Wim Coster

In de ochtend van zondag 26 augustus 1894 vond in 'hôtel Atlas' aan de Ossenmarkt in Zwolle de oprichting plaats van de Sociaal

Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Vanuit alle windstreken waren 54 socialisten naar het centraal gelegen Zwolle getogen om een manifest te bespreken dat was geschreven door de ook aanwezige 'twaalf apostelen'. Het ging daarin over het in politieke en economische zin nastreven van het gemeenschappelijk bezit van productiemiddelen en het kiesrecht als wapen in de klassenstrijd.

Tot de auteurs van het manifest behoorden ook de Zwolse onderwijzer Helmig Jan van der Vegt en Louis Cohen, die de kost trachtte te verdienen in de handel. Van der Vegt, die zich ook wel 'proletariër met een hoed' noemde, bleef tot zijn dood op 26 augustus 1944, op de dag af vijftig jaar na de oprichting van de SDAP, zeer actief voor de socialistische zaak. Hij woonde aan de Diezerpoortenplas 4. Louis Cohen, die was geboren als Levie Cohen, kwam in 1890 met hun beide kinderen naar de geboorteplaats van zijn echtgenote Betje Os. Cohen had gebroken met het jodendom en zette zich volledig in voor de zaak van de arbeider, hetgeen zijn eigen inkomen vermoedelijk niet ten goede kwam. Hij overleed in 1933 na jaren van bittere armoede in Amsterdam. Zijn laatste adres in Zwolle was Tuindwarsstraat 5, tegenwoordig Venestraat 41.

Omdat het 125 jaar geleden is dat de SDAP hier ter stede opgericht werd, stelden Jaap Hagedoorn en Jan Slijkhuis namens de afdeling Zwolle van de Partij van de Arbeid (waarin de SDAP in 1946 opging) een gidsje samen met plaatsen die een rol speelden in de sociaaldemocratie in Zwolle. De route voert uiteraard langs De Atlas (Ossenmarkt 9) en verder, naast de twee boven genoemde woonhuizen, ook langs gebouw PALVU ('Proletariërs Aller Landen Verenigt U', Eekwal 29), vergaderlocatie De Dageraad (Molenweg 38) en het eiland in het Engelse Werk waar tot 1926 1 mei-bijeenkomsten werden gehouden. Ook de Hoge Spoorbrug is opgenomen, als symbool voor de 'spoorwijk' Assendorp met zijn vele socialistes. Ook Henk Sneevliet (Philosofenallee 1), Gerard Horreüs de Haas (Groot Wezenland 35), Jos Vogt (Molenweg 46), Klaas Admiraal (Groenestraat 18) en Nicolaas Boden (Prins Hendrikstraat 24a) worden vermeld.

Samuel de Korte, *Executie aan de Meppelerstraatweg*. Bravenewbooks, Utrecht 2019. 178 pp. ISBN 9789402190458. Prijs € 19,95.

Door Steven ten Veen

Voor de samenstelling van een boek ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van de bevrijding (Na zestig jaar, uitgave van het Stedelijk Museum Zwolle en het Historisch Centrum Overijssel, 2005) kwam ik in contact met Wim Otterman, die op 31 maart 1945 ongewild getuige was van de executie door de Duitsers van vijf mannen aan de Meppelerstraatweg. Otterman maakte met zijn vader in de vroege ochtend weer eens een fietstocht langs boerenbedrijven in de buurt van Langenholte om acht literflessen met melk gevuld te krijgen. Toen hij op de Meppelerstraatweg fietste, met zijn vader op een meter of vijftig achter zich, zag hij plotseling Duitsers. Geschrokken gooide hij de fiets van zich af, dook in de bosjes naast de weg en zag vervolgens tot zijn verbijstering hoe vijf mannen werden dood geschoten. Wim en zijn vader spraken af er met niemand over te praten. Vijftig jaar hield hij dat vol, ook al spookten de beelden van die 31e maart 1945 vaak door zijn hoofd. Toen pas vertelde hij het aan Canadese oorlogsveteranen die in Zwolle op bezoek waren. We zijn nu weer bijna 25 jaar verder en nog altijd kan een executie zoals toen aan de Meppelerstraatweg iemand zo emotioneel raken, dat hij meer over de achtergronden wil weten. Die iemand is Samuel de Korte, student geschiedenis en familielid van een van de mannen die werd dood geschoten. Tijdens de kersvakantie van 2017 vertelde zijn moeder hem over het droeve lot dat Wilhelmus van Dijk had getroffen. Het was voor hem aanleiding om op onderzoek uit te gaan. Samuel ging naar het NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie), het Historisch Centrum Overijssel en tal van andere instanties die hem informatie konden verschaffen. Hij sprak met familieleden van de slachtoffers en verwerkte zijn bevindingen in een boek.

Executie aan de Meppelerstraatweg is vooral een reconstructie van de dramatische gebeurtenis op 31 maart 1945, twee weken voor de bevrijding

van Zwolle door de Canadezen. Hij beschrijft de achtergronden van de vijf slachtoffers (Wilhelmus van Dijk, Hermanus Bosch, Willem Sebel, Johannes Muller en Berend IJzerman), waardoor ze in gevangenschap zijn geraakt en wat zich in het Huis van Bewaring in Zwolle afspeelde. Om het verhaal compleet te maken, heeft Samuel de Korte ook onderzocht wat er met de andere gevangenen is gebeurd, alsmede de Duitsers die de namen van de vijf uiteindelijk op de dodenlijst lieten belanden en de foute Nederlanders die de bezetters hielpen. Executie aan de Meppelerstraatweg is daardoor bovenal een feitenrelaas geworden, waardoor de diepe wonden die deze gebeurtenis sloegen wat onderbelicht blijven. Maar Samuel de Korte is er zeker in geslaagd de namen van de vijf slachtoffers niet in de vergetelheid te laten verdwijnen.

Jaap Hagedoorn, *Jeugdwerk is mijn levenskeuze. Het leven van Frits Huijsman (1892-1954)*. Zwolle 2019. 172 pp. Geen ISBN. Prijs € 25.

Door Annèt Bootsma - van Hulst

Letterlijk vlak voor het ter perse gaan van dit nummer verscheen ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Zwolse scouting Huijsmangroep III een biografie over de naamgever van de groep, Frits Huijsman. Een interessante man, die door Hagedoorn vakkundig in zijn tijd wordt neergezet en tot leven gebracht. Hagedoorn beschrijft zijn afkomst uit de gegoede burgerij in Utrecht, zijn christelijke levensvisie die zijn hele leven heel bepalend voor hem was en zijn idealen. Huijsman werd gedreven door een diep verlangen om zich in te zetten voor de jeugd, met name de minder bedeelde kinderen. Hij was zelf in zijn jeugd padvinder geweest en had daar zeer van genoten. In 1919 kwam hij in Zwolle om te werken bij de Voogdijraad en raakte meteen betrokken bij de oprichting van de Huysmangroep. Hij drukte jarenlang een stempel op deze groep, onder meer door te benadrukken dat het niet ging om wat je bent, maar om wie je bent. Door dit uitgangspunt en zijn eigen standvastigheid wist hij honderden jonge mannen te inspireren en een levensdoel mee te geven. Huijsman was een hopman van de daad en van het geloof, bovendien leggen padvinders de belofte af om hun plicht te doen, het was dus niet verwonderlijk dat hij na de bezetting zich al snel bij het verzet aansloot. Hij werd op 16 oktober 1941 gearresteerd. Via het 'Oranjehotel' in Scheveningen, de gevangenis in Maastricht en Utrecht werd hij in juli 1942 naar Duitsland gebracht. Daar volgde een tocht van gevangenis naar gevangenis die pas op 29 april 1945 in de buurt van Neurenberg ten einde kwam door de komst van de Amerikanen. De oorlog had zijn tol geëist, na de oorlog accepteerde hij daarom een rustige baan in Den Haag. Hij overleed in die stad in april 1954, 62 jaar oud, maar zijn naam leeft nog altijd voort in de Zwolse scoutinggroep en nu ook dankzij dit boek van Jaap Hagedoorn.

Bert Dijkink, *De nacht van St. Lucie. De Zwartste nacht die Zwolle ooit beleefde*. Zwolle SPA uitgevers, 2019. 52 pp. ISBN 9789089320292. Prijs € 6,50.

Door Annèt Bootsma - van Hulst

Na *Het geheim van de Kreeft* uit 2015 een nieuw stripverhaal van Bert Dijkink, gesitueerd in het middeleeuwse Zwolle. Nu als onderwerp de zwartste nacht die Zwolle ooit gekend heeft, de nacht van 12 op 13 december 1416 waarin de gevestigde elite met geweld een einde maakte aan de bestuurlijke ambities van de gilden. Tien gildebroeders werden geëxecuteerd, dertig uit de stad verbannen en zeventig moesten zweren dat ze geen wraak zouden nemen op het stadsbestuur. Deze nacht ging de geschiedenis in als de Sint Lucienacht, omdat 13 december de feestdag is van de Heilige Lucia. Bert Dijkink heeft van dit dramatische gegeven weer een prachtig beeldverhaal gemaakt, waarin hij met zijn kennis van de historische stad een vijftiende-eeuws Zwolle tot leven brengt, zoals de stad er toen wellicht uit heeft gezien.

Mededelingen

Met veertien burgemeesters bij de burgemeester

Ter aanbieding van de derde aflevering in 2019 van het *Zwols Historisch Tijdschrift* ging een vertegenwoordiging van bestuur en redactie op 6 december j.l. op bezoek bij burgemeester Peter Snijders. Die kon zo op papier nader kennismaken met zijn veertien collega's (de 'wereldvreemde kamergeleerde' uit de jaren 1944-1945 niet meegeteld), die in dit nummer aan de orde kwamen. Ook het interview met zijn meest recente collega Henk Jan Meijer kon hij daarin nog eens rustig nalezen.

Enthousiast vertelde de burgemeester over zijn eerste ervaringen in en met de stad. Ook de ZHV bleek hem niet onbekend en zijn belangstelling voor geschiedenis was duidelijk. De datum van 4 februari 2020 voor **de Grote Zwolle Quiz** stond al in zijn agenda, al moest hij er wel bij vertellen

dat dat nog geen garantie was voor deelname.

De actualiteit kan het verleden immers zo maar inhalen. In ieder geval kreeg hij ter voorbereiding ook nog een brochure en een stapel vorige afleveringen van het tijdschrift. Een half uurtje was er uitgetrokken voor deze al bij voorbaat historische ontmoeting, maar die deadline bleek gelukkig niet al te hard. Zo haalde hier het verleden de actualiteit even in.

Tip: Zwollemetgids

De website zwollemetgids.nl biedt ook Zwollenaren interessante mogelijkheden om (het verleden van) de stad te verkennen. Er zijn meer algemene routes, maar ook thematische, zoals die over Zwolle als scheepvaartstad en Zwolle tijdens de Tweede Wereldoorlog of, tot 1 maart 2020, de 'Warme Winterwandeling'.

Redactie

Op bezoek bij de burgemeester. Vlnr. Steven ten Veen, Wim Coster, Annèt Bootsma, Frank Inklaar, burgemeester Peter Snijders, Johan Teunis en Henja van Nieukerken. (Foto Peter Denekamp)

Stolperstein voor Jozeph Troostwijk

Op 6 december 2019 vond de onthulling plaats van een Stolperstein / struikelsteen voor Jozeph Troostwijk (Zwolle, 7 november 1884 – Staphorst, eind juli 1943) bij zijn laatste vrijwillige woonadres, Eekwal 28 te Zwolle. Jozeph Troostwijk werd om het leven gebracht tijdens zijn onderduik, omdat hij het leven als onderduiker niet meer aan kon, zich naar buiten begaf en een gevaar voor zijn onderduikgevers werd. Zijn tragische lot werd door Patric van Aalderen beschreven in het artikel 'Late zijn ziel gebundeld worden in het Eeuwige licht', in het *Zwols Historisch Tijdschrift* 35 (2018) nr.1. Inmiddels zijn er weer nieuwe feiten over zijn onderduikperiode aan het licht gekomen, die ook gepubliceerd zullen worden. Namens de familie Troostwijk waren twee achternichten van Jozeph Troostwijk met hun echtgenoten aanwezig.

In Zwolle liggen inmiddels voor 92 adressen 252 gedenksteden. Daarmee is het project nu ruim over de helft. De resterende 200 Stolpersteine zullen in de komende drie jaar in geografische clusters gelegd worden. De eerstvolgende onthulling staat gepland voor maandagmiddag 23 maart 2020. Dan zullen in de Koestraat/Walstraat 20 Stolpersteine gelegd worden, ditmaal door de Duitse kunstenaar Gunter Demnig zelf, de initiatiefnemer van het Stolpersteine project. Zie ook Stolpersteine Zwolle, www.stolpersteine-zwolle.nl

De Stolperstein voor Jozeph Troostwijk. (Foto Annèt Bootsma)

De onthulling op vrijdag 6 december jl. van de Stolperstein voor Jozeph Troostwijk bij zijn laatste vrijwillige woonadres, Eekwal 28. Op de foto vlnr. Jaap Hagedoorn, Martin Hemmink en Tanja van den Berg, alle drie bestuursleden van de Zwolse Stichting Stolpersteine, Patric van Aalderen en de dames Louise van der Heijden-Troostwijk en Dorine Peper-Troostwijk, achternichten van Jozeph Troostwijk. (Foto Annèt Bootsma)

Rampjaar 1672

In 2022 is het 350 jaar geleden dat Nederland door vier vijanden werd aangevallen: Engeland, Frankrijk en de bisschoppen van Munster en Keulen. Dat is een belangrijk moment in onze geschiedenis. Er worden momenteel initiatieven ontwikkeld om dit te gedenken, ook in Zwolle. De initiatiefgroep Zwolle zoekt enthousiaste mensen om met hen mee te doen.

Dit project wordt ondersteund door historicus Luc Panhuysen, schrijver van het boek *Het Rampjaar 1672* en woonachtig in Zwolle. Doet u ook mee met ons? Tim Smit, Stichting Vestingdagen Noord-Nederland, en Els Rademaker-Vos. Reacties: janrademaker@tele2.nl

Auteurs

Annèt Bootsma - van Hulten (1953) is historicus. Zij is sinds 2000 eindredacteur van het *Zwols Historisch Tijdschrift*.

Harry Bouwhuis (1951) is als free-lance sportjournalist werkzaam voor onder meer *De Stentor* en weekblad *De Swollenaer*. In 2008 portretteerde Bouwhuis, met beeldend kunstenaar Henk Heideveld, bekende PEC-voetballers in het boek *Eregalerij*. Verder leverde hij bijdrages aan verhalenbundels zoals *Oost West, verhalen uit de Kop van Overijssel* (2013) en werkte hij mee aan het boek *De finale van '77*. In de periode 2010 tot 2013 schreef hij verhalen voor het Zwolse *Uit Magazine*. Hij schreef in het *ZHT* 35 (2018) nr.4 uitgebreid over de Zwolse popcultuur in de 'sixties'.

Gégé Callenbach (Velsen, 1942) studeerde geschiedenis in Utrecht. In het voortgezet onderwijs was hij in Haarlem en Nieuw-Vennep docent geschiedenis, decaan en conrector. In Zwolle was hij rector van het Meander College en daarna lid van de centrale directie van het Agnieten College. Hij publiceerde onder meer over de Uitgeverij-binderij G.F. Callenbach en de Koninklijke Drukkerij C.C. Callenbach.

Wim Coster (1953) is schrijver en historicus. Hij was werkzaam in de uitgeverij, het onderwijs en het archiefwezen en publiceerde enkele tientallen boeken, met name over onderwerpen uit de geschiedenis van Overijssel. Zie: www.wimcoster.nl

Steven ten Veen (1943) is bijna veertig jaar werkzaam geweest in de journalistiek. Bij de *Zwolse Courant* was hij ruim twintig jaar chef van de stadsredactie en bij de *Stentor* de eerste lezersredacteur. Na zijn vervroegde uittreding in 2003 is hij op vrijwillige basis redactioneel werk gaan doen.

Aranka Wijnbeek (1952) was werkzaam als projectleider bij het Stedelijk Museum Zwolle. Zij publiceerde onder meer *Tussen kermis en carnaval, jaarboek Overijssel*, 1991, samen met Herman Aarts; *Literaire wandelingen in Overijssel*, 2005, samen met Geert van der Wal; en *Zwolle, brug naar de kunst, 60 jaar Palet*, 2007. Sinds 2015 presenteert zij wekelijks een cultuurhistorisch radioprogramma bij RTV Zwolle, 'Onbekend Terrein'.

Colofon

Het **Zwols Historisch Tijdschrift** is een uitgave van de Zwolse Historische Vereniging en verschijnt viermaal per jaar. Leden van de vereniging krijgen het tijdschrift gratis toegezonden.

Redactie Zwols Historisch Tijdschrift

Annèt Bootsma-van Hulten, eindredacteur,
Wim Coster, Wim Huijsmans, Frank Inklaar, Michael Klomp,
Harry Stalknecht, Steven ten Veen, Jan van de Wetering

Redactieadres

Wipstrikkerallee 71, 8023 DV Zwolle
E-mail: annetbootsma@home.nl

Bestuur Zwolse Historische Vereniging

Henja van Nieukerken, voorzitter
Martin Guldemon, secretaris
Hilbert van der Zwaag, penningmeester
Annèt Bootsma-van Hulten (ZHT), Jan Kam, Johan Teunis

Website

www.zwolsehistorischevereniging.nl

Secretariaat Zwolse Historische Vereniging

Martin Guldemon
Pilotenlaan 29, 8017 GG Zwolle
E-mail: info@zwolsehistorischevereniging.nl

Ledenadministratie en nieuwe leden

Adreswijzigingen en lidmaatschap:
www.zwolsehistorischevereniging.nl of tel. 038 4651735
Opzeggingen: vóór 1 december lopend kalenderjaar

Tarief lidmaatschap	25 euro per jaar
Bankrekening	NL46 INGB0005570775
	tnv. Zwolse Historische Vereniging

Vormgeving, opmaak en druk ZHT

Vormgeving: Rob van den Elzen bno (†)
Vormgeving omslag: Buro 1 Hoog
Opmaak: Different Design Deventer
Druk: Zalsman, Zwolle

ISSN 0926-7476 © Zwolse Historische Vereniging

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, scan, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Kunst HUREN of KOPEN?

Ontvang nu
€ 100,-
spartegoed!

Vraag een
GRATIS proef-
plaatsing aan

IQ KUNST UITLEEN & GALERIE
MARSWEG 42 | ZWOLLE | [IQ.NL](http://iq.nl)
DI - VR: 10 - 17 uur | ZA: 11 - 17 uur

BESCHERM JE OGEN
NET ZO GOED ALS JE HUID

NICO BRILLEN & LENZEN

Diezerpoortenplas 30 - 32 • Zwolle • Tel: 038 - 421 88 61 • www.nicobrillenzwolle.nl

Zwolse Historische Vereniging

Vertelt al 35 jaar het 'Verhaal van Zwolle'

vier keer per jaar het *Zwols Historisch Tijdschrift*
en gratis toegang tot thema-avonden

**Word nu lid
voor slechts 25 euro per jaar!**

Opgave lidmaatschap via:
www.zwolsehistorischevereniging.nl

De Zwolse Historische Vereniging participeert in
het Erfgoedplatform Zwolle

Het Vrouwenhuis | **ZWOLLE**

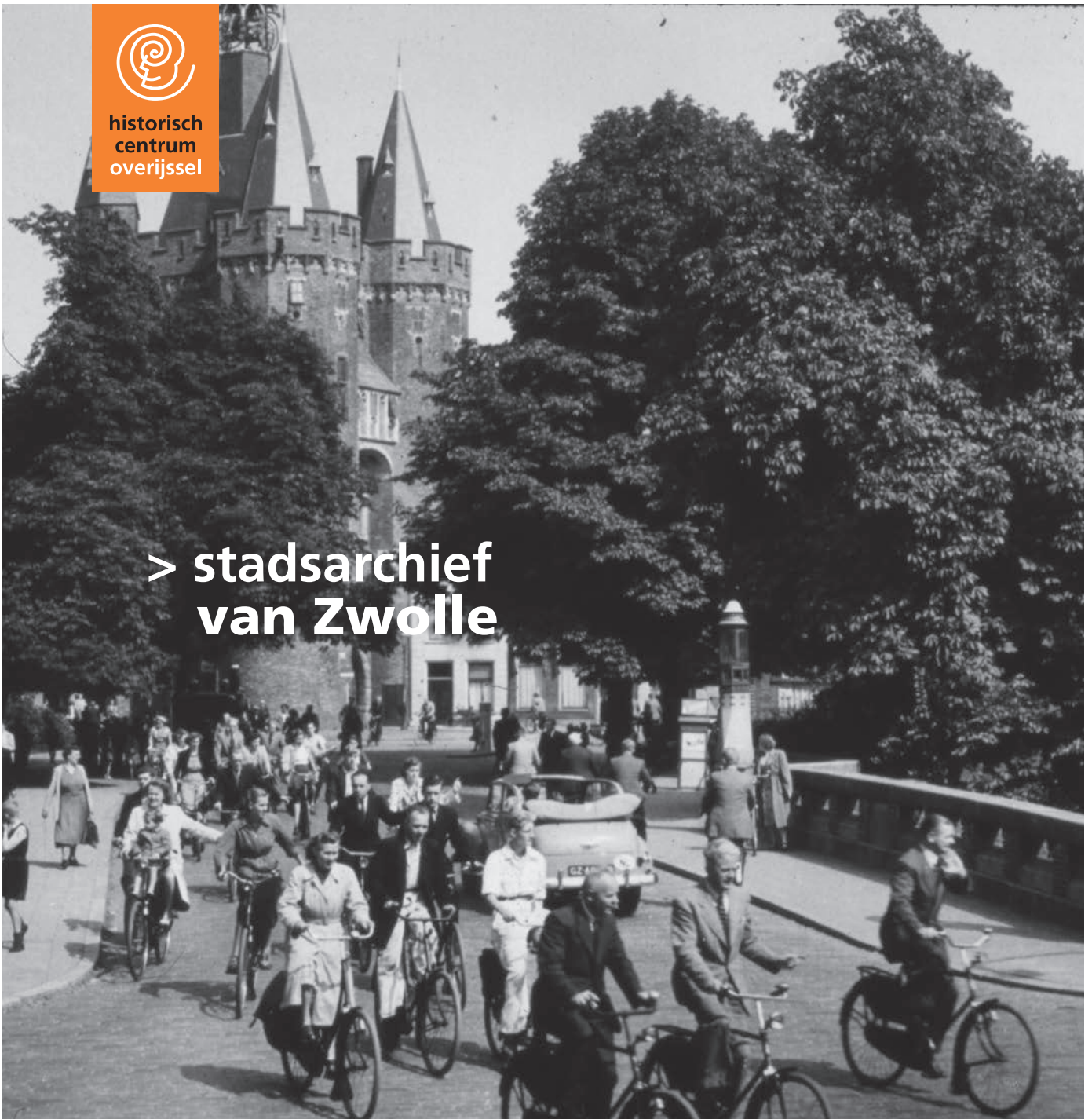
Rondleiding op afspraak
038 422 48 23
www.vrouwenuiszwolle.com

Voorstraat 46, 8011 ML Zwolle

historisch
centrum
overijssel

> stadsarchief van Zwolle

www.historischcentrumoverijssel.nl

zalsman

Trots en kleurrijk

Zalsman. Dé grafimedia-partner om samen communicatieprojecten tot een succes te maken. Communicatie op papier en/of digitaal voor een eerlijke prijs met ongekend snelle levertijden. Een brede dienstverlening waarbij ú centraal staat. Voor al uw wensen op het gebied van drukken, printen, web2print en logistiek hebben wij een passende oplossing. Of u nu regionaal of internationaal opereert, in de zorg, bedrijfsleven, sport of bij de overheid, wij helpen u graag van al uw producties en projecten een succes te maken.

T (038) 467 00 70
www.zalsman.nl

Drukken • Printen • ICT • Web2Print • Warehousing